

A kandidatúrádban az értelmiség szerepével, az értelmiséggel kezdtél el foglalkozni, Szelényi Iván volt a mentorod a pályád nagyobbik részében, aki azért ekkor már nemzetközi hírű tudós volt. Mi volt a témaválasztásod oka?

Az értelmiségi kutatóknak két nagy csoportja van: a minimum egy, de inkább több generációs értelmiségi. Ők a szó legnemesebb értelmében kifinomult írók, akik belülről ismerik az értelmiséget, és egy nagyon bonyolult, a kívülálló számára nagyon nehezen megfejtendő nyelvezetet alkalmaznak akkor, amikor leírják azt, hogy mitől értelmiségi valaki, vagy milyen egy értelmiségi. Kvázi ez a csoporthoz tartozó kutató identitásán átszűrte az értelmiségkép, ugye? Az értelmiségkutatók másik része pedig, aki odaaspirált, tehát ahogy mondod, első generációs származású, és azért izgatja az egész értelmiség dolog, mert nem onnan jön, és ezt éreztem a kutatások, tanulmányok során, hogy kvázi azt meg lehet ragadni, hogyha az írók alapján és a kutatások alapján, a tanulmányok, a könyvek alapján, hogyha valaki kívülről érkezik az értelmiségbe, vagy benne nőtt fel. Tehát máshova teszi a hangsúlyt, máshol fogja érdekelni. Egyébként, akit jobban érdekel az értelmiség, az aki kívülről érkezik oda, hisz azonosulni akar egy számára nehezen megfejtendő csoporttal. Nyilván csak akkor fogják elfogadni a csoport teljes jogú tagjaként, hogyha az adott kultúrával rendelkeznek.

Az értelmiség kutatások egyik csúcsteljesítménye, amikor Szelényi Iván, Konrád Györggyel ugyan nem legális körülmények között megírja az Értelmiség útja az osztályhatalomhoz című munkáját, amiben azt boncolgatják, hogy az államszocialista társadalomban az értelmiség osztállyá szervezi magát, és mint a termelőeszközök fölötti rendelkezés gyakorlója az elsőszámú hatalom birtokosává válik. A hétköznapi világából azért ez annyira nem jött le a mindennapi életbe, sőt a nyolcvanas években a diploma és az értelmiségi tudás leértékelődéséről beszéltünk, az értelmiség alacsony érdekérvényesítő képességéről, akár a vállalati értelmiség, akár a közsférában, a humán szolgáltatások területén dolgozó értelmiség egzisztenciális körülmény létkörülményei semmivel nem voltak jobbak, mint a városi szakmunkás rétegé. Te így utólag, így ennyi évtized távlatából hogyan látod, mennyiben volt igaz a szerénység teóriájának, vagy mik voltak azok az elemek, amik mondjuk empirikusan talán kevésbé igazolhatók lettek volna?

Ez a könyv, ez nagyon megrengette a világot, hogy ilyen közhelyet mondjak, de tényleg megrengette, és nemcsak a szűkebben vett szociológus közeget rengette meg, vagy mondjuk a magyar politikai döntéshozókat rengette meg. Ha már

szociológiáról van szó, én a szociológia tudomány kandidátusa vagyok, de szemben a kérdezővel én nem végeztem szociológia szakot. Ez az 1960-90-es évek jellegzetes szociológus életkarrierje, tehát, hogy valakik kapcsolatba kerülnek a szociológiával, kutatják, és tudományos fokozatot szereznek belőle, ez nem kizáró, de hogy mondjam, azért kialakult az én szociológus identitásom, ezt máris hozzá kell tenni, tehát önmagammal szociológusként szoktam azonosítani. És akkor visszatérve a kérdésedre, hogyha egy kicsit kitágítjuk például a két világháború közötti Magyarországra vagy Közép és Kelet Európára, azért a '40-es évek közötti kommunista rendszerváltások '45, 1945-48 között mentek végbe Közép és Kelet Európában, vagy néhány évtizeddel korábban a Szovjetunióban azt mutatják, hogy egész társadalmi osztályokat fel lehet számolni az ő egzisztenciájukat tekintve, jogilag akár százezer számra el lehet üldözni, akár meg is lehet ölni, egyet nem lehet tenni. Aki túlélte és az országban marad, egy dolgot nem tudnak tőle elvenni, a tudását és a kultúráját, tehát a kulturális tőkéjét, sok szempontból a kapcsolati tőkéjét sem lehet elvenni. És a kelet-európai rendszerek konszolidációja után, az videó országonként függ, hogy hol ment, mikor és hogyan ment végbe. Azt lehet azért megtapasztalni, hogy a korábbi részben értelmiségi, vagy és inkább középosztályi származásúak. Ezeknek a szocialista országoknak akkor nem használt, de a mai fogalmakkal talán középosztályában kapaszkodnak meg, továbbviszik a saját korábbi kulturális mintájukat, értékeiket, fontos lesz az, hogy olvasson, hangversenyre járjon, színházba menjen, kiállítást látogasson, tehát egy nagyon nagyfokú kulturális aktivitás, és ez egy minta volt a kor értelmiségének, és itt nem nagyon lehet elválasztani a kettőt. Tehát a szocialista rendszerek értelmiségét, akár a végzettségét tekintve is, részben a korábbi kulturális középosztályok jelentették, hogy a rekrutációját tekintve, de hogy a kulturális mintákat tekintve ők jelentették, az viszont meg teljesen biztos. És itt most ne a magyar dzsentrire gondoljunk, bár az is nagyon jelentős hatással volt a '60-as, '80-as évek magyar értelmiségére, de inkább pártbürokráciájára. Igen, igazad van. Tehát van itt egy nagyon erős politikai, ideológiai háttérbe szorítása a diplomásoknak, akiket itt Kelet Európában értelmiségnek szoktak nevezni. Kelet Európán kívül, vagy ugye mi   közép-európaiak   vagyunk,   magyarok.

Az értelmiségnek ilyen nagy nimbusza a franciáknál és a németeknél azért megvan. Az angolszász országokban nincs ilyen nagy nimbusza az értelmiségnek. És annak megvan az az oka, hogy a korábbi középosztályoknak milyen is volt a kultúrája, hogyan strukturálódtak az adott társadalomban egyrészt, másrészt az is ott van mögötte, hogy akár még Németországban is magasan kvalifikáltak a

kulturális középosztály, a Bildung Classe, tehát a műveltségi középosztály pótolta a hiányzó vállalkozói középosztályt. Tehát egy ilyen Ersatzklassz, egy pótosztály. Tehát azokat a társadalmi tereket betöltötte, ami a szerencsésebb fejlődésű nyugat-európai országokban nem volt társadalmi űr. Minél jobban keletre jövünk, annál inkább egy társadalmi űr figyelhető meg, és az értelmiségiek benyomultak, tehát a diplomások ezekbe a társadalmi terekbe, a nem létező polgárság helyett, a vállalkozói polgárság helyett. Tehát ezért is volt nagyon nehéz dolga a közép és kelet-európai kommunista politikai eliteknek, amikor ugyan tudatosan vállalták az értelmiség háttérbe szorítását, gyakran akár felszámolását is, de nem tudták, mert azért ezek a társadalmi csoportok korábban nagyon erősen beágyazódtak a saját társadalmaikba. Egyszerűen kivártak, eljött az ő idejük, és akkor ott valahol középen élték tovább azt az értelmiségi életet, amit évtizedekkel korábban. A nagy kérdés persze az volt például Magyarországon, hogy milyen lesz a viszonya ehhez az első generációs értelmiségieknek, és milyen a viszonya ehhez a helyzethez a pártbürokráciának. Az első generációs értelmiségiek egy jelentős része aztán a pártbürokráciában landolt, hisz ők a származásuk miatt megbízható elvtársak voltak. Az első generációs értelmiségiek, akik nem értelmiségi, középosztályi, polgári családokból érkeztek, és nem voltak a birtokában annak a kultúrának és kulturális tőkének, amit a korábbi kvázi értelmiségi csoportok vagy középosztálybeli csoportok hoztak magukkal. Hát megpróbálták ezt megtanulni, ugye, itt a '60-as, '70-es években, és ők hasonultak, és nem fordítva. Tehát nem az első generációs értelmiségiekhez hasonultak a többgenerációs értelmiségi családból származók. Aki pedig kilépett ebből, ugye, és részben azt írja le Szerényi meg Konrád. Ők a pártbürokráciát választották, ahol meg látszólag semmi szükség nem volt erre a tudásra és kultúrára, amit a hagyományos és az első generációs értelmiségiek bírtak. Az is látszik ám, hogy ahogy a rendszer fölött megy az idő, a pártbürokrácia értelmisége. Tehát azok a diplomások, akik a pártbürokráciában vagy az állami bürokráciában helyezkedtek el, egyre inkább diplomások, és egyre magasabb az arányuk, és ők hát elég rendesen meghasonlottak. Tehát elég nehezen tudták kezelni, hogy akkor én mi vagyok, értelmiségi vagyok? Vagy bürokrata vagyok? Vagy ki vagyok? Mi vagyok én? Tehát nem véletlen, hogy a deviancia milyen magas volt a körükben, ami nemcsak abból fakadt, hogy első generációs, tehát az egész helyzetet nem tudja kezelni, és akkor jönnek a társadalmi devianciák, hanem meghasonlik, mert látja, hogy hát ez, meg ez, amit mondunk, meg ami van, hát annak köze nincs egymáshoz. Valószínűleg ez volt az egyik oka a magyarországi államszocialista rendszer meggyengülésének. Amikor már a bürokrácia sem hisz abban, és akkor amit csinál. És akkor a másik, hogy volt-e esély erre az osztályhatalomra. Persze, hát

ez egy nagyon, hogy mondjam, látványos modell, aminek azért nagyon sok igazségeleme van, ha azt mondjuk, hogy a hatalom, tehát a párt és állami bürokrácia kvázi diplomásokból tevődik össze, azaz az értelmiség egyik frakciója, és akkor az értelmiség egyik frakciója, lám-lám mégiscsak képes lesz osztályhatalomra szert tenni, csak nem biztos, hogy az értelmiség nevében teszi, hanem mondjuk a bürokrácia nevében, mint az értelmiség egyik osztályfrakciója. Tehát volt ebben nagyon sok akár még empirikusan megragadható igazság is. És a '90-es években, amikor a modell többszörös tesztjére is sor került. Például, amikor nincsenek kapitalisták, de van kapitalizmus, az a kapitalizmus, Szerényi néhány tanítványával írja, ott azért néhány évre átmenetileg a menedzserek kerülnek pozícióba, a menedzserek pedig egy magasan képzett szakértelmiségi csoport. Tehát kvázi a legközelebb a hatalomhoz az értelmiség nem a szocializmus alatt, hanem a '90-es évek átmenetében, ugye a posztszocialista átmenetben jutott.

- Ugye ez a késő kádári technokrácia, amely a privatizációban, vagy a nagyvállalatok a multinacionális nagyvállalatok által megvásárolt magyarországi üzemekbe, csúcspozícióba kerülnek, valami ilyesmiről ír. Kolosi Tamás is, amikor az osztályvezető-helyettesek forradalmáról értekezik. A nyolcvanas évek második felében Nyíregyházára érteztél egy másik megyéből. Nyíregyháza Debrecenhez képest inkább egy iparosodás útjára lépett mezőváros sokkal kisebb akadémiai értelmiségi hagyománnyal, ugye Debrecen mégiscsak egy tradicionális egyetemi város. Itt alapvetően a Tanárképző Főiskola és a Mezőgazdasági Kar biztosította ennek a szakértelmiségi képzésnek a bázisát.

Ebben a megyében és ebben a városban élő értelmiségiek, habitusuknál, az államhatalomhoz való viszonyuknál, felfogásuknál, életmódjuknál fogva mennyire álltak távol a civis városban élő értelmiségiectől, vagy mennyire voltak hasonlóak, vagy az igazi törésről inkább a fővárosi versus vidéki értelmiség között húzódik meg?

Az igazi törésvonal az a főváros vs. vidéki, de ez nem jelenti azt, hogy Debrecen és Nyíregyháza között ne legyen nagy törés. A két megye között már kevésbé merném mondani, hisz mind a két megye azért jelentős mértékben mesterségesen létrehozott, 1950-ben összevont korábbi megyékből áll össze, tehát a mai megyéknek azért olyan jellegű történeti arculata nincs, ami magyarázna különbséget a régiók között. Azért itt a megyén belül is nagy különbség van a szabolcsiak, meg a szatmáriak, meg a beregiek között. Ugocsáról

már ne is beszélve, ők non-koronát, és a bihari ember is azért sok szempontból más, mint a hajdúember, hisz a hajdúvitézek leszármazottai nagyon nyakasak, és ebben sokban hasonlítanak a cívisekhez, hiszen Debrecen arculatának az egyik összetevője ez a cívis azonosság, tehát aki a Basa-halmon belül született és ott vágták el a köldökszínórját, a Sány, a gyüttmentek pedig nem számítanak. Tehát Debrecennek évszázadok óta van egy elképesztően erős önvédelmi reflexe mindennel szemben, ami kívülről rosszat akar nekünk, vagy nagyon mást akar, mint amilyenek mi vagyunk. És a város nagyon megtanulta a város társadalma, hogy hogyan kell ezzel szemben védekezni. Legtöbbször persze passzív rezisztenciával, és vagy amikor arra volt szükség, pénzzel, hisz a Kiálts város, Szabó Magdának a drámája is erről szól, hogy hogyan lehet megvenni a békét a töröktől. Tehát Debrecen ekkor egy mezőváros, akinek, hogy fennmaradjon a létehez, nagyon nagy tétje volt annak, hogy a külső hatásokra hogyan reagál, és azért a város arculatára a mai napig nagy hatást gyakorol. Ráadásul ez egy mezőváros típusú város, amire még pluszban jön a lecívis mentalitás. Tehát Debrecen az nem egy gyorsan kapitalizálódó város, mit tudom én, Kolozsvár, hogy mondjak egy példát, főként Temesvár. Debrecen túlélte a törököt, Debrecen túlélte mindent, és maradt egy agrármezőváros, oda. Ezt próbálták modernizálni a '60-as évekkel a vidéki ipartelepítéssel, viszont a mentalitására ez a 2-3-400 év nagyon komoly hatást gyakorolt. És ez a mai debreceni értelmiségre is komoly hatás akkor volt, még akkor is, hogyha a városi döntéshozók, vagy a város értelmiségének, hogyha ezt a kategóriát használjuk, jelentős része napjainkban azért, mert nem debreceni származású. Na, Nyíregyháza pedig, hát az 1830-as években egy néhány száz fős jobbágyfalu, ami önmagát váltotta meg a megváltással a földesúri joghatóság alól. A népességgel Tóth Tirpák, ugye a Békés megyéből telepítették a földesurak ide őket jobbágyként, akik két dolgot hoztak, a borzalmasan szorgalmas munkaértéket, és a maguk evangélikus hitét hozták ide Nyíregyházára. És azt hozzá kell tenni, hogy néhány évtized alatt egy jobbágyfaluból egy nagyon gyorsan fejlődő várossá, ami nem mezőváros, Vác, Nyíregyháza. A méretéből következően soha nem volt igazán kihívója Debrecennek, hisz Debrecen népessége most is majdnem duplája, hát ez túlzás, de több tízezerrel nagyobb, mint Nyíregyházáé. Nyíregyházának viszont egy folyamatos gyors fejlődést lehet rögzíteni, ami az 1870-es évektől akár napjainkig is megvonható. Persze voltak benne hullámvölgyek, tehát a fejlődése sok szempontból folyamatosabb, mint debreceni. Nem jön létre egy olyan nagy akadémiai értelmiség, ahogy mondtad, ezzel egyetértek, mint Debrecenben a felsőoktatás története, mérete és struktúrája miatt sem. Amit viszont a város mellett el lehet mondani, hogy ez sok szempontból egy kis Erdély, hisz itt öt

történeti vallás, beleértve a zsidó vallást is. Volt a második világháborúig jelen, és napjainkig is négy, tehát a római katolikusok, a reformátusok, a görög katolikusok és az evangélikusok. És ez a várost inkább ez gondolkodásában nyitottabbá teszi, mint a debreceni szív is mentalitás. Én debrecenivé váltam Sárándiból, most azért meg kell mondjam, nagyon sok sárándi elemmel az identitásomban, de látom a két város közötti különbséget. És ezt láttam már a '80-as, '90-es években, amikor nagyon aktívan itt a megyében dolgoztam. Tehát a legnagyobb hátrány Nyíregyházának, ahogy mondtad, részben ez az akadémiai értelmiség hiánya, hisz itt egy tanárképző főiskolát hoztak létre 1962-ben, amit aztán 1970-ben egyesítettek a Tanítóképző Intézettel, és '72 óta volt a neve Bessenyei György Tanárképző Főiskola, ami egyébként egy nagyon rangos, nagyon színvonalas képzőhely volt, három és fél, háromezer-nyolcszáz hallgatóval, egészen a bolognai. Először az oktatási integrációig, aztán a bolognai változások bevezetéséig. Hisz volt olyan időszak a 2000-es években, amikor a nyíregyházi főiskola a leggyorsabban fejlődő magyar felsőoktatási intézmény volt a hallgatói létszámot tekintve. Tehát röviden a válaszom az, hogy nagy különbséget lát. Érzektem a két város habitusa között azzal, hogy Debrecen a történelmi múltja miatt egy sokkal nagyobb és szélesebb spektrumú akadémiai értelmiséggel bírt.

A 80-as években a szellemi kulturális életre is jellemző volt? Vagy azzal, hogy Nyíregyházán is színház, rangos művelődési központ, elég rangos megyei könyvtár működött, nem voltak annyira számottevő különbségek a mindennapi kulturális javak és szolgáltatásokhoz való hozzáférés terén?

- Nem, nem voltak. Mind a két városnak kialakult a maga kulturális kínálata, hogyha a kínálati oldalról nézzük ezt, azért jelentős mértékben befolyásolta, nemcsak a kereslet, tehát hogy itt milyen a kulturális kereslet a két városban, és milyen az értelmisége. A Rebhát azért ez a centralizált és felülről irányított kultúrpolitika azért a jelentős mértékben meghatározta, de még ebben is lehetett különbségeket érzékelni. Persze Debrecennek ott voltak a nagyon rangos nemzetközi rendezvényei, virágkarnevál, hogy a szórakoztatás oldaláról nézzük, de a különböző komolyzenei rendezvények, vagy az ottani Megyei Művelődési Központ különböző rendezvényei, de ahogy mondtad, bizony 1981-ben indult a Móricz Zsigmond Színház állandó társulattal, Bozóky igazgatása alatt, és Léhner Péter alatt a szó legnemesebb értelmében a nulláról ugrott fényévnnyire a színház, hisz 1987-ben az Év Színháza lett. És nagyon rangos rendezők és igazgatók fordultak meg azért a városban, Léner után és Csíkos Sándor, vagy Verebes István,

vagy Slinger András. Tehát azt lehetett érzékelni, hogy miután Debrecennek hosszú a történelme, ez utánad is nyúl, tehát nem mindig hagyja, hogy olyan bátran vállalkozz, mint ebben a más történetű megyében vagy városban. Tehát itt sok szempontból, minthogyha jobban mertek volna kísérletezni már a nyolcvanas években is, a színházban is, vagy a Váci Mihály Megyei Művelődési Központban, amit '82-ben adtak át Bán Ferenc tervei alapján készült, az egy országos döbbenet volt, építészetiileg ez a művelődési központ. Ami nagy különbség a két megye között, az az, hogy Debrecen eléggé uralja Hajdú-bihar megyét, hisz a népesség 40 százaléka ott él, és a kisvárosok nem tudják rányomni a karakterüket a megye szellemi életére. Szabó Szatmár-beregben viszont igen. Tehát két olyan város van, ami a kulturális életre is komoly hatást gyakorolt, Nyírbátor és Kisvárda. Tehát a zenei életben, a képzőművészeti életben és a színházi életben. Tehát ez azért ritka, hogy ilyen tízezres városok, sőt még annál kisebb városok, ilyen komoly hatást tudjanak gyakorolni egy egész megye kulturális, szellemi életére. Na, ez volt nekem ilyen meglepő, amikor a 80-as, 90-es években itt dolgoztam.

1986-ban kerültél Nyíregyházára, a Tanárképző Főiskolára. Ez a nagy történelmi kísérlet időszaka, ekkor már az orosz peresztrojka Magyarországra is begyűrűzik, és nagyon látványosan enyhül a pártállami rezsimnek a hatása. A változások, például abban a mikrokörnyezetben, amiben te mozogtál, mondjuk itt a Tanárképző Főiskola tanszékein, kollektívájában, ez várakozással, vagy inkább bizonytalansággal töltötték el a kollégákat?

- Hát mind a kettővel. Mi azért láttuk egy kicsit másként a helyzetet, mert a Népművelés Tanszék eleve egy kivétel volt a homogén tanárképzésben. Ugye 1975-ben indult a népfel és képzés a főiskolán, tehát '72 után három évvel a Bessenyei György nevének a használata után, vagy néhány évvel a főiskola alapítása után, és mindig is a szakmából következően itt az újítók, udvardi lakos Endre, hogy mondjak egy nevet, akit te is biztos ismertél, vagy Mankó Mária. Udvardi lakosok, kreatív ember volt. Nagyon sokáig minisztériumi ember lett aztán, de ott is a kreatív innovátorok közé tartozott. Vankó Mária pedig az, aki úgy gondolta, hogy márpedig a szakmát meg kell itt tanítani, itt nincs mese. Ő pedig a praktikus emberek közé tartozott, és az itt végzett hallgatókat keresték, mert tudták, hogy rá lehet bízni egy intézményt vezetni. Ez Barinak a habitusából fakadt. Emlékszem, hogy 1987-ben, amikor szerveztünk ilyen nyári táborokat hallgatók részére, akkor a rendőrség vitte el a későbbi Fidesz, SZDSZ képviselőit,

vagy legalábbis vitték el őket egy beszélgetésre, és most hadd ne mondjak neveket, mert jelentős részük ma is benne van a politikában, vagy helyi vezetőként, megyei vezetőként, vagy országgyűlési volt, vagy jelenlegi képviselőként. Hát a fiúk énekeltek éjszaka, mindenféle akkor meg nem engedett nótákat, dalokat, és hát szembetalálkoztak rendőrökkel. Viszont nem az volt a reakció a főiskola részéről, hogy na, akkor a fiúk majd megtanulják, mit lehet vagy mit nem lehet. A legfelső szintig minden, aki azon volt, hogy ezeknek a fiúknak segíteni kell. Tehát nem szabad hagyni, hogy ügyet csináljanak abból, hogy ők most mit énekeltek az éjszaka. Tehát ez már azt, amit mondtál. Tehát hogy itt mindenki érezte, hogy akkor már nem Kádár János volt az első ember. A miniszterelnök személye is változott. Tehát lehetett érezni, hogy itt valami egyre gyorsuló folyamat indul be. És az persze ennek mindig két összetevője van. Várjuk, hogy legyen már valaminek vége, és jöjjön valami új, meg a bizonytalanság, hogy vajon mi lesz az új, attól mennyiben kell tartanunk vagy sem. Tehát ez mind a kettő benne volt a főiskola mindennapi életében.

Mi lehet az oka annak, hogy amíg a Tanárképző Főiskola Népművelés Tanszékén tanuló diákok nagyon erősen érdeklődtek a közélet iránt - Nyíregyházán a helyi Fidesz alapszervezete itt alakult meg a népművész szakos hallgatókból, többen aztán a későbbi SZDSZ aktivistái, országgyűlési képviselői lettek -, közben pedig a tanárok részéről ez a közéleti szerepvállalás ez nem történt meg. Az a kevés számú oktató, aki közéleti szerepet vállalt a Bessenyei Tanárképzőről, más tanszékeken dolgozott?

- Igen, ez valószínűleg a képzés tradícióiból is fakad. Tehát egy néprajzi tanszék az a folyamatos állandó megújulás, és a folyamatos állandó változás, tehát ez volt a működés modellje. Tehát nem is tudott volna máshogy létezni. Tehát valószínűleg ebből. És a hallgatók ezt igen jelentős mértékben levehették, megérezték, hogy ez más, mint a tanárképzés. Tehát ez lehet az oka.

1990-ben volt egy meglehetősen optimista várakozás a rendszerváltással szemben. Az új világ ígérete a legtöbb emberben annyit jelentett, hogyha újraírjuk az alkotmányt, ha átvesszük a címet, ha többpárti parlamentet választunk, hogyha a vállalkozás szabadságát odaadjuk az embereknek, akkor itt pillanatok alatt ránk tör a jólét, és a bécsi Mária Híferstrassén megtapasztalt életminőség jut majd az emberek számára, és aztán brutálisan, gyorsan jöttek a pofonok. Ugye '90 őszén a taxistrik volt az első olyan jel, ami egyfajta tömeges

kiábrándultságot mutatott. A kilencvenes évek legelején az emberek csalódtak a rendszerváltásban, vagy igazából a rendszerváltás az csak egy nagyon szűk elitnek a törekvése volt, és nem volt igazából olyan brutálisan nagy rendszerváltó hangulat, de a rendszerváltás következményeit pont azok kellett, hogy viseljék, akik a rendszerváltásért különösebben nem kardoskodtak. Te hogyan látod ezeket a folyamatokat a '90-es évek elején?

Igen, ahogy mondtad, tehát aki nem igazán kardoskodott mellette, tehát az átélte, aztán azt érezte '91-től, amikor brutál magas lett a munkanélküliség, ebben a megyében különösen 25 százalékos munkanélküliség volt. Tehát azt érezte, hogy csináltak valakik valamit fölötte, és az egésznek ő vissza a levét. Tehát volt egy ilyen hangulat. De azért a '90-es év még nem erről szólt. Tehát a '90-es év az egy ilyen felfokozott várakozás. Azt mindenki látta, még az is, aki nem nagyon akarta látni, vagy nem akarta elhinni, hogy a nyolcvanas évek végére az ország egy nagyon rossz helyzetbe lavírozta magát, és nemcsak Magyarország, hanem az egész Kelet Európa, beleértve ugye a Szovjetuniót is. Tehát, aki csak egy picit is, nagyon picit, enyhén tájékozódott. Már azt kellett látnia, hogy emberek, itt van vége, és az nem véletlen, hogy minden országban volt valami, vagy bársonyos forradalom, vagy tüntetések, vagy forradalom, mint Romániában, azért mondtam, mert ott arról ugyan odavitte, hogy most ez mi is volt Romániában. Tehát azt azért a közvélemény is azt érezte, hogy itt valaminek vége és valami új kezdődik. És persze benne volt az a nagy várakozás, amit mondtál, hogy ha nem is egy fél év múlva Maria Hiffer strasse-i szinten fogunk élni, de hátha jobb lesz az életünk. És amikor azt érzékelték, hogy nem lett jobb belátható időn belül, na, akkor jött a kiábrándulás, akkortól kezdve van ez, hogy nem rendszerváltás volt, hanem rendszerváltoztatás volt, meg nem történt itt semmi, csak az elitek átmentették a hatalmukat, a különböző elit csoportok szereztek meg ezt-azt, am azt, a rendszerváltás során. Szokták mondani politológusok is, meg szociológusok is, hogyha keservesebb lett volna a magyar rendszerváltás, és nem ennyire kvázi jogállami és/vagy alkotmányos, vagy jogállami és alkotmányos, tehát megegyezésszerű, hanem sokkal többet kellett volna a dúc emberének tenni, akkor lehet, hogy a viszonya is más lesz az egész rendszerváltáshoz. De Ascher Magyarországon jogállami alkotmányos jogi átmenet volt, most már abból fakadt, hogy milyen volt Magyarország a többi országhoz képest. Hát ha olyan lett volna, mint Csehszlovákia vagy Bulgária, vagy főként Románia, akkor persze, hogy nem lehetett volna egy megegyezésszerű rendszerváltást véghezvinni. Csakhogy Magyarország átalakult. Ugye erre

lehetne mondani a békapéldát, hogyha forró vízbe dobolt, akkor elpusztul, de hogyha hideg vízbe teszed és meleg vízben alatta a vizet, akkor elpusztul, mert nem tud kiugrani, mert alkalmazkodik a meleghez, de egy idő után nem lehet alkalmazkodni. Tehát a magyar társadalom a folyamatos változásokhoz egyrészt állandóan alkalmazkodott, másrészt a több évszázados társadalom története miatt mindig is tudta, hogy a hatalmon lévőket hogyan lehet átjátszani, kijátszani, és ha békén hagynak bennünket, ott mi elleszünk, megtaláljuk azt, hogy hogyan és a magyar társadalom nagyon jelentős része, ehhez a gulyáskommenista, legvidámabb barakk berendezkedéshez adaptálódott, ahol a második gazdaságban felépített egy relatíve Kelet-Európában relatíve magas életszínvonalat. És a '92-93-tól ezt hiányolta, mert ezt veszítette el, és elvesztette azokat a lehetőségeket, amikben négy-öt évvel korábban még nagyon komolyan tudott Schunderburgán informálisan, félig informálisan és így tovább keresni, jövedelmekhez jutni. De valószínűleg azért volt ilyen gyors és áldozatmentes a magyar rendszerváltás, mert a magyar társadalom gondolatban már réges-régen elvesztette a szocializmust. Amikor viszont az élete megkeseredett '93-94-95-ig, ott jön a Bokros család, akkor viszont elkezd minden szép fényben tündökölni. Hagytak bennünket dolgozni, fusi, maszek, GMK, kisszövetkezet, lám-lám milyen jó volt. Az elvtársak mondták a hülyeséget, de mi nem is figyeltünk rá, békén hagytuk egymást, ők minket, mink őket, és jól elvöltünk. Tehát ez a nosztalgia, ez a kádárkori nosztalgia elemei a mai napig egyébként megragadhatóak.

Említetted az alkalmazkodást. A rendszerváltás mennyiben kényszerítette alkalmazkodásra az értelmiségi, szakértelmiségi réteget, akik a '90-es évek elejének privatizációs hullámában talán kevésbé voltak kiszolgáltatva a változásnak. Milyen adaptációs stratégiákkal találkoztál, akár a mikrokörnyezetekben, akár a kutatásaid során?

Az értelmiség nagyobbik része nem sodródott, tehát nem akart tudatosan adaptálódni. Tehát nagy foglalkozási csoportok, mint tanárok. Sok szempontból nekik, bár a '80-as évek a közoktatásnak egy szabad korszaka, ugye a '85-ös törvény hatására, tehát azt a mai napig, aki még ebből a korszakból él és tanít, azt így mondja el a mai kortársainak. Az értelmiség nagy csoportjai nem éreztek nagy adaptációs kényszer. Nyilván azok éltek át nagy nyomást, akinek megszűnt az állása. Például leépül a mezőgazdaság, akkor mi lesz az agronómusokkal? Tehát az agrármérnökökkel. Ha leépül az ipar, akkor mi lesz a mérnökökkel? Tehát akire fél év, egy év, két év alatt zuhan rá a rendszerváltás gazdasági krízise, a

transzformációs krízis. Nyilván ők vannak rákényszerítve az adaptációra. A többiek, tehát akik a nagy ellátórendszerekben dolgoztak, ők nincsenek rákényszerítve, és ráadásul néhány nagy ellátórendszert ekkor kezdenek nagyon nagy erővel kiépíteni. Például a szociális ellátórendszert ekkor jelenik meg, és általában a szociális munkások csoportja, ugye, te is anno ezek közé a szakemberek közé tartoztál. Tehát inkább azok érzik azt, hogy itt valami nincs rendben, és a mi kárunkra ment a dolog szakértelmiségiként, akinek az állása, munkája veszett el. Tehát az ellátórendszerek egyenletes részében bármilyen rosszul működött mondjuk az egészségügy, azért az állás ott megmaradt, munkanélkülivé nem lettél, nem is voltak rákényszerítve az adaptációval. Néhány területen persze önmaguk adaptálódtak, ha már az egészségügyet hozzuk, működik az állami egészségügy, és akkor mi állami rendelési időben, kvázi maszekban dolgozunk. Ezt ismerjük már a szocializmusból. Tehát az adaptációs technikák egy jelentős része évtizedek óta ismert. A legfőbb adaptációs technika, kicsit várni, megfigyelni, hogyan működik, megkeresni a kikapukat, és a kikapukon keresztül mindent megtenni azért, hogy a mi életszínvonalunk például ne csökkenjen.

A '80-as évek végének az első sikeres vállalkozói körében elég nagyszámú kiugrott értelmiségi van. A taxisok, a maszek zöldségesek, a panziósok között elég nagy számban találunk kiugrott értelmiségieket, főleg állami nagy ellátórendszerben dolgozó értelmiségieket, ugyanakkor a rendszerváltás után, amikor a vállalkozás szabadsága tényleg mindenki számára lehetőségeket kínált volna fel, akkor tömeges áramlást a vállalkozói szektorban már nem nagyon látunk. Mi lehet ennek az oka, hogy amikor korlátozottabbak voltak a lehetőségek, és egzisztenciálisan viszont kiszámítható volt az állami ellátórendszerben való munkavégzés, akkor nagyobb volt a kiáramlás, mint a rendszerváltás után?

Igen, ez egy nagyon érdekes helyzet. Azok, akik kiáramlottak, nyilván felmérték a kockázatokat, és azokhoz a kialakult 20-30-40-50-100-200 éves technikákhoz folyamodtak valószínűleg, amiket megtanultak a családjukban vagy a saját szűkebb környezetükben. Már nem az volt a számukra fontos például, hogyha értelmiségi volt korábban, hogy jaj, istenem, én értelmiségi voltam, és hogy fogok a barátaim szemébe nézni, hogy én most sikeres zöldséges lettem. Tehát azért a '90-es rendszerváltás után a nagyon gyorsan épülő gazdaság, a nagyon magas munkanélküliség és az általános egzisztenciaféltés szerintem az közrejátszott, hogy itt egyszerűen nem mertek vállalkozni. Ez csak részben igaz, hisz '92-re több

százezer főre dagadt a kényszervállalkozóknak a csoportja, de hát ők csak részben a diplomások, értelmiségiek. Tehát hogyha valaki mégis kilép, akkor nem önszántából lép ki, hanem azért, mert megszűnt az állása, és az nem ugyanaz a helyzet. A rendszerváltás előtt meg azért lép ki, mert jól felmérte azt, hogy itt keresek ennyit, így fogok keresni ennyit. Öt év múlva elfelejtik azt, hogy te diplomás létedre elmentél műkörbözni, mondjuk, mert olyan magas lesz az életszínvonalad, hogy az irigyelni fogják, és nem az számít, hogy elárultad a diplomádat, de a '90-es évek első felében a nagy transzformációs krízis és a nagy munkanélküliség során kilépni mindig bizonytalan. És mi a garancia arra, hogy a vállalkozásod sikeres lesz, semmi.

Említetted, hogy a rendszerváltás időszaka, legalábbis kezdeti időszaka azért az állami szektorban foglalkoztatottak, foglalkoztatott értelmiségiek elég jelentős részét érintetlenül hagyta, akár közigazgatásról, oktatásról, egészségügyről beszélünk, ugyanakkor az 1995-ös bokros csomag, az pont az állami ellátórendszerek megnyilvánulását, megnyirbálását célozta meg. Ez volt igazából a szakértelmiség körében egy krízispont? Egyáltalán volt számottevő hatása, akár itt a megyében, megyeszékhelyen, Nyíregyházán, a Bokros-csomagnak voltak mondjuk tömeges elbocsátások, felsőoktatásból, közoktatásból, egészségügyből, szociális szférából?

- A bokros csomag az egy fűnyíró elv szerint működött, te is ismered a bokros csomagot, lehet, hogy jobban, mint én. A Bokros-csomag ugye úgy működött, hogy a fűnyíró elv, az a kiadásokra vonatkozott. Tehát kvázi Ala Világbank, vagy nem tudom micsoda, tehát ezek a klasszikus, neoliberális kiadáscsökkentő programok. Tehát olcsó állam, kevés kiadás, egyensúlyba jövünk, és amikor egyensúlyba jöttünk, akkor majd újra meg tudjuk lódítani a gazdaságot, és akkor minden rendben lesz. Az ilyen fűnyíró-szerű csomagoknak a működési módja és a logikája. Na most a következmény. Tömeges munkanélküliséget a Bokros csomag már nem generáció. Amit generáció, az a kiadások nagyon erős visszafogása. Azaz mit élsz át, amikor egy szolgáltatást igénybe veszel oktatásban, egészségügyben? Látod a minőség zuhanását, hogy hosszabbak lesznek a sorok, hogy pusztul az orvosi rendelő, hogy nem újítják fel az iskolát, pont a kiadáscsökkentések miatt. De ez már tömeges munkanélküliséget, amennyire a statisztikákra emlékszem, nem okoz. De nem jelenti azt, hogy nem járt elbocsátásokkal. Ugye mindig emlékeztetsz arra, hogy mikro tapasztalataimat is elmondhatom. A Bokros-csomag bevezetése után, '86 elején volt egy tavaszi

értekezletünk, '96 januárjában volt egy tanszéki értekezlet, és ott nyilván nem a jó kedve miatt a korabeli tanszékvezető nem szívesen, de ki kellett mondania, legalább egy embert le kell építenünk a tanszékről. Tehát jött egy létszámstop, és jött egy kvázi leépítési terv. És akkor két embert érintett ez. Asztalos Éva egy nagyon népszerű kedvenc, nagyon jó tanárja volt a főiskolának, azt hiszem már nyugdíjas éve. Ő azt mondta, hogy köszöni szépen, őt hívták a Történelem Intézetbe itt a főiskolán belül, tehát ő oda átmegy egy fő, és akkor ezzel a tanszékkal rákerült egy főt teljesítette. És akkor bejelentette a tanszék egy másik kolléganője, hogy ő pedig GYES-re megy, ez három év. Azalatt majd rendeződik minden, az ő élete is, tehát a tanszék kvázi két fő, és akkor működhet tovább. A kolléganő aztán nem jött vissza. Most a nevét ne mondjuk ugye, elég ismert személye város van még mindig. Tehát azért ezt is meg kellett élnünk, és megélni azt, hogy senki nem nézett a másik szemébe, hogy vajon ki lesz az áldozat, és maga a tanszékvezető is szívesen vezényelte ezt az egészet. És gondolom, ugyanez volt mindenhol. Ott, ahol, mondjuk az állami intézményeknél, vagy a közszolgáltatásoknál, a bokros csomag nemcsak kiadáscsökkentéssel, hanem létszámcsökkentéssel is járt. Persze ez fokozta a bizalmatlanságot a munkahelyeken és a kollégák között.

Térjünk az értelmiségről mondjuk szélesebb társadalmi rétegekre, hogy a rendszerváltás sokféle módon érintette ezt a megyét. Egyrészt ez egy agrár dominanciájú területe az országnak. Ugye a téeszek fölszámolása, a földprivatizáció az egy nagyon átfogó és sok ember életére ható változás. Szintén, főleg a megyeszékhelyeken, a nagy építőipari vállalatoknak, feldolgozóipari vállalatoknak a leépítése, átalakítása szintén elég számottevő hatást gyakorolt a megyében élők életére. Szintén egy elég komoly változás, vagy elég komoly hatása a rendszerváltásnak az, hogy ebből a megyéből nagyon sokan ingáztak az ország többi részére, fővárosba, elsősorban más iparterületekre, és hát ugye a rendszerváltás után leghamarabb az ingázó munkások munkája szűnik meg, több ezren hazatértek a megyében. A statisztikák mit mutatnak. Számottevő volt ebben a megyében a szociális krízis, mint a megyék többségében, vagy beszimult ez a megye és a többi megyének a sorába?

- Igen, ezeket már több munkahelyemen is kutattuk, ma több munkahelyet mindjárt, mondom, mit jelent ez a több munkahelyemen kutattuk. Előtte még egy mondattal visszautalva az értelmiségre. A '90-es évek végére az értelmiség Magyarországon abban a formában, amit hozzá kötünk, kvázi felszámolódott, szétesett. Max megmaradt azok körében egy nagyon erős identitásként, akik korábban annak mondták magukat. De a nem értelmiségi társadalmi csoportok

nem is használták már a 2000-es években a szót, és amikor én most egyetemistákkal beszélgetek, a szót ugyan értik, mert sejtik, hogy itt egy magyar szóról van szó, de tartalmilag nem tudják leírni egyetemisták. És ez pedig abból következik, hogy a korábbi identitással bíró és valamelyest körülhatárolható társadalmi csoport szétesett a rendszerváltás alatt, számtalan irányba tagozódott szét, és az a fajta csoport, identitás vagy réteg, identitás, most mindegy, hogy melyiket mondjuk, bár tudom majd korántsem mindegy, az egyszerűen megszűnt. Van egy erős reminisztencia azt illetően, hogy jaj, Istenem, hát fontos értelmiséginek lenni, hallatni kell a szavunkat, meg egy értelmiség ilyen nem engedhet meg. Ugye még 2023-ban is halljuk ezeket a megnyilvánulásokat. De valójában olyan típusú értelmiségről, mint ami a '80-as, ami a kilencvenes években volt, már nem lehet beszélni. Nem véletlen, hogy nem is nagyon vannak értelmiségkutatások, ehhez még gyorsan tegyük hozzá.

A rendszerváltás előtt a populáció öt százaléka juthatott be a felsőoktatásba, a rendszerváltás után pedig, az infotechnológiai forradalom, meg gazdasági szerkezetátalakítás okán is a korosztály 25-30 százaléka is felsőoktatásba juthatott, és elképesztő módon megnőtt a diplomával betölthető munkaköröknek a száma is, tehát hogy ez a számszerű változás, ez nem járult hozzá ehhez a változáshoz?

Persze, egyrészt, másrészt meg hát akkor tud elitista pozíciót például felvenni a társadalomba, vagy tudja érvényesíteni a kizárásnak a különböző módozatait, nehezebben enged be külső tagokat, persze, és amikor megnő a potenciális befogadandók száma, akkor az mindig egy kérdőjeleket vet fel. Valószínűleg arról van szó, hogy azok a szerepek és szerepelvárások, vagy minták, kulturális minták rogyantak meg, amit korábban az értelmiséghez csatoltak. Tehát nem biztos, hogy most, tehát valószínűleg legtovább az értelmiséghez kapcsolódó minták, elvárások, értékek, habitus, attitűd a humán értelmiségiekben maradhatott fenn.

Azt nem jelenti, hogy például az orvosok körében ne lett volna nagyon erős ez az értelmiségi identitás, nagyon is erős volt, mivel a nagyon magas kulturális tőkéjük miatt, amit a családból hoztak. Valószínűleg inkább arról van szó, hogy a kapitalista társadalmak működése nem nagyon szereti ezt a fajta értelmiségi attitűdöt, habitust, ami az értelmiségre, mint valamelyest homogén társadalmi csoportra. Ilyen elemzés, mint Magyarországon is kialakult a kapitalizmusnak

valamilyen válfaja, az is hozzájárult az értelmiség széttagolódásához, ahogy Kolosi mondta, még a '90-es évek végén.

Jó, visszatekerve az eredeti kérdésre, hogy tömegesen milyen hatást gyakorolt a rendszerváltás a megyébe. Ahogy említetted, egyrészt átalakul és leépül a korábbi mezőgazdasági szisztéma. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a téészek tönkremennek, meg az állami gazdaságok léte is bizonytalan, hisz azokat nagyon sok éven keresztül tologatta maga előtt az agrárpolitika vagy a nagypolitika, hogy mi legyen mondjuk például az állami gazdaságokkal, vagy mi legyen a téészekkel? Itt inkább arról van szó, hogy egy politikai játszma is volt az, hogy mi legyen a vidékkel és mi legyen az agráriummal. De ez két külön dolog. Egyrészt mi legyen a vidékkel, kettő, mi legyen az agráriummal, hogyan alakuljanak a tulajdonviszonyok. Tehát a magyar mezőgazdaság azért a '60-as, '80-as években két lábon nyugodott a TSZ-em, és a háztáji háztájikon, ami egy egészen sajátos üzemszervezeti formája lett a magyar szocializmusnak. Ugye a világ szerte a csodájára jártak. Ez egy nagyfokú stabilitása volt a magyar mezőgazdaságnak, és egy elképesztően erős stabilitást adott a magyar vidéknek, a magyar falunak és a magyar mezőgazdaságnak a szerkezete, ez a nagyüzem, kisüzem folyamatos, tartós, negyed százados együttműködése volt a Kádár-korszak, a '60-as évek elejétől. És ez omlott össze. Összeomlik a TSZ, akkor hogyha összeomlik a téesz, akkor összeomlik a vele szimbiózisban működő kis háztáji gazdaságok rendszere, hisz a háztáji gazdaságok rendszerét, a TSZ, hát azt nem mondanám, hogy vitte a hátán, egymást vitték egymás hátán, és egymást támogatták kölcsönösen. Persze ismerjük a kor vicceit, meg Hofi jeleneteit, hogy az hogyan is működött, vagy átértük, vagy a rokonaink elmondják. Egy dolog tuti, ezt nem lehet megkérdőjelezni, ezt a termelési eredmények feketén-fehéren mutatják, hogy ez a szisztéma negyed századig jól működött. Ha kihúzod az egyik részét, ami kvázi azért az egésznek az alapja, tehát a téeszt, akkor a másik össze fog omlani. És ez járult hozzá a vidék összeomlásához Magyarországon '92-93-ban. És miután ebben a megyében, ahogy mondtad, nagyon nagy volt az agrárgazdaság súlya, ezért itt a nagyon nagy összeomlás volt megfigyelhető. Eleve az ország egyik szegény megyéje történetileg, tehát az, hogy ez a szisztéma összeomlik, ez azt jelenti, hogy ez a 200 csóresz falu omlik össze, a vidék omlik össze. Nem véletlen, hogy ma már nem nagyon lehet látni háztáji disznótartást, tyúkot is alig tartanak a jó népek. Jobb esetben fű van a vidéki oltár kertjében, rosszabbik esetben sajnos gaz.

Nemcsak a mezőgazdaság, a vidék épül le, és mentálisan is leépül, és ez magával hozza, ami korábban két lábon állt, sőt három lábon. TSZ tag volt, dolgozott a

háztájiban, ott még valaki bejárt Nyíregyházára dolgozni, vagy a fekete vonattal ingázol Budapesten. Ez már három láb. A három láb közül kirúgnak egyet, mondtál te is kettőt, kirúgják a munkásszállásról, nincs szükség a Pesten dolgozó szabolcsi segédmunkásra, mehetsz haza a faludba, Isten áldásába vagy a kisvárosodba, ott meg már nem működik a téesz, aztán majd bezárják az állami gazdaságot is, hát akkor mi marad? Ember, az semmi marad. Tehát ez a magyar vidéknek, és nem csak Szabolcs-szatmár-beregben, a rendszerváltásnak ez a hatása a mezőgazdaság átstrukturálódására. Ez a katasztrófa, ez a tragédia. Kutatják, nem túl sokan, valamelyest mélyen, leginkább Kovács Imre és a kutatócsoportja vizsgálta, és azt tapasztalták Imréék, hogy amit egyébként mindenki ismer egy faluban, hogy helyreállt a korábbi nagybirtokstruktúra, ami 45 előtt volt, csak mások a szereplők. És a szereplők nevét, ha nem is mondjuk, tudjuk, tehát az történt, hogy részben a kárpótlási jegyekkel, azoknak a megszerzése pedig hát tudjuk, milyen maffia módszerekkel történt a '90-es évek legelején, felvásárolta néhány család egy-egy falu határában a földeket, aztán elkezdett bérelni, még hozzá aztán a bérleményt is megszerezte. Én sárrendi vagyok, a faluban kettő nagy gazdacsalád van, nagyjából ugyanazok, akik 1945 előtt, ugye a slussz, a sáráné mezőgazdaságban összesen dolgoznak tízen. Na, kösz. A téesz alatt meg dolgoztak benne kétszázan. Most a hatékonyságot hagyjuk, hogy ez mennyire volt hatékony. De nem volt jó lesz a falu. Hát ez a hármas szereplő vagy négyes, amit mondtam, és ez következett be a Szabolcs-szatmár-beregben, és hát szépen okosan felvásárolták a kárpótlási jegyeket, beindult a kiszorítósdi, és minden település határában néhány család megszerezte vagy tulajdonba, vagy bérletbe a földeket, csak hát a bérleteknek az újraelosztása, a földbérletek újraelosztása, az tudjuk, néhány éve zajlott újra le. Tehát a megye olyan szempontból nem lóg ki, hogy mindenhol ezek a folyamatok mentek végbe a magyar vidékkel és a magyar falvakkal, kisvárosokkal. Egy dologban lóg ki egy kicsit, hogy még rosszabb, tehát még jobban összeomlasztotta a megye társadalmát azzal, hogy a gazdaság összeomlott itt helyben, és alig maradt valami.

Említetted, hogy a téeszek szétesése, nyilván ennek nyomán az élelmiszerfeldolgozó iparnak a szétesése, ezeknek a lábaknak a kihullása, ez elvezetett egy 25 százalékos feletti munkanélküliséghez, ami nyilván egyes kistelepüléseken akár 50 százalékos feletti munkanélküliséget is jelentett. Ugye a '90-es években az infláció vágtat, a rájövedelmek, harmadnyival csökkentek. Kézenfekvő a kérdés, hogy elték túl a 90-es éveket a vidéken élő emberek. Hogy

élték túl a szabolcsi emberek? Hogy élték túl a Kelet-Magyarországon élő emberek?

- Hát mindaddig, amíg ez a mezőgazdasági szisztéma teljesen szét nem esett, addig berendezkedtek. Ez nem sok volt néhány év egy természetes önellátásra, így élték túl, meg felérték a tartalékaikat, úgy élték túl. Azokat a tartalékokat, amiket a Kádár-rendszer 20 év alatt felhalmoztak a '60-as, '70-es években, szépen felértékelik. Tehát a korábbi évszázadokban kialakult túlélési mechanizmusait kezdték el működtetni mindaddig, amíg azokat teljesen le nem nullázták. Tehát ezért nem lett itt tömeges éhezés, éhséglázadás, és így tovább a megyében. És akkor ugye van még egy fontos dolog, nem sokkal a Bokros-csomag hatásainak a túra beindulása után nem olyan mértékben, mint a 2010-es években, de azért beindul egy komoly közmunkaprogram, tehát a legcsúnyább térségeket próbálják a közmunka eszközeivel már a 90-es évek második felében kezelni. Meg hát beindultak más programok is, tegyük hozzá, mint például az adósságkezelés

Ezeknek a folyamatoknak talán a roma lakosság az egyik leginkább megsemmisítője. Ugye szokták azt mondani, hogy a rendszerváltás utáni szegénység etnicizálódik, meg infantilizálódik, nagyobb arányban érinti a romákat és a gyerekeket. Miután ebben a megyében a roma lakosság aránya az az országos átlagnak mindig nagyjából a másfél-kétszerese volt, ez számszerűsíthetőleg a rendszerváltás időszakában egy olyan 15 százalékra esik. Mi lesz azokkal a romákkal, akiknek ezek az általad említett ilyen természetes túlélési stratégiák. Nem volt meg, hiszen akinek volt tartaléka, fel tudta érni. Aki értett a földműveléshez, meg tudta érteni, meg tudta művelni a Földön. Mi van azokkal a romákkal, akik ugye a teljes foglalkoztatás kényszere miatt, lakóhelyüktől távol, akár több száz kilométerre, építkezéseken dolgoztak, nagyüzemekben dolgoztak. Nagyon alacsony presztízsű kvalifikáció nélküli munkakörben, segédmunkás munkakörben dolgoztak, hazajönnek, és nincsen tartalékuk, és nincsen önfenntartó képességük. Mi történik a romákkal Magyarországon a '90-es években?

- Igen, tehát rögtön válaszolok rá, előtte volt egy félmondatos utalásom arra, hogy a munkahelyeinken kezdtük ezeket kutatni. Nagyon fontosnak tartom, a roma kutatás is ebből épült ki, tehát a megye roma népességének a kutatása. Az 1990-es években Szabolcs-szatmár-beregen valószínűleg a nagyon nagy nyomás miatt, tehát a tömeges munkanélküliség, az elképesztő méretű szegénység vagy a romák leírhatatlan helyzete miatt, azért a megyei önkormányzat, vagy

Nyíregyháza város önkormányzata, vagy mondjak egy teljesen konkrét szervezetet, például a Megyei Fejlesztési Ügynökség, amelynek első vezetője volt munkatársunk, Róka László volt, és az ő helyettese, Nagyné Filep Éva a pályázati rendszereken keresztül mindig olyan projekteket indított a '90-es évek közepétől egészen a 2000-es évek közepéig, tíz éven keresztül már-már akkor nem Róka Laci volt az igazgató, ami pont ezeknek a neuralgikus kérdéseknek a kutatását célozta meg. Tehát azért tudunk mind a ketten ilyen sokat ezekről a kérdésekről, mert a megye szegénységének, egészségügyi helyzetének, több település hasonló kutatásának, vagy a roma népesség kutatásának aktív résztvevői voltunk, és még hozzá kell tenni azt, hogy az 1990-ben induló Egészségügyi Főiskola, aztán a Debreceni Orvostudományi Egyetem Egészségügyi Kara is nagyon aktív pályázó volt. Évente egy-két olyan szociális és egy egészségügyi tárgyú kutatást nyertünk, amivel pont ezeket a kérdéseket kutattuk, amit említettél. Tehát azért tudunk róla beszélni többek között, és nemcsak a mások tanulmányaiban, de a KSH kiadványai alapján, mert empirikusan vizsgáltuk. A rokkantnyugdíj volt még egy olyan generális út, amit itt a megye népessége próbált kiaknázni, beleértve a roma népességet is. Tehát az, hogy 40-50 éves emberek rokkantasítsák magukat, ahogy ezt a köznyelv mondta, mert semmi esélye arra, de semmi nem volt, hogy megérje az öregkori nyugdíjat, vagy bármiből éljen? Leszázalékolás, így van. Hát erről horror történeteket lehet beszélni, hiszen erre ráépült egy nagyon erős korrupciós mechanizmus. Erről beszélni is veszélyes, amikor mi ezt kutattuk, a rokkantnyugdíjasok helyzetét a megyében, és csak enyhe utalás történt arra, hogy korrupciós folyamatok is vannak, akkor a kutatócsoport nagyon komoly büntetőjogi és politikai nyomásnak volt kitéve. Orvos kollégák mondták, hogy feljelentenek bennünket, mert ez rágalmozás. Kaptunk politikai jelzéseket is, hogy nem kéne ebbe az irányba kutakodni. Viszont a megyében élők tízezrével nem viccelek, tízezrével menekültek a rokkantnyugdíjba. Tehát ahhoz, hogy itt nem volt még tragikusabb a helyzet, hozzájárult az, hogy a '90-es években, amíg azt a szabályozást megengedte, itt tízezrével mentek rokkantnyugdíjba. Ez nagyon alacsony ellátást jelent, de a semminél, ahogy azt szokták mondani a szegény emberek több, és a romák számára, a férfiak számára is ez volt az egyik út, tehát a rokkantnyugdíj. Ha egy nyugat-európai kollégát elvinnénk egy magyarországi roma vagy cigánytelepre, és ott beszélne emberekkel, és ebben semmi nem változott 2023-ig, hogy hogyan élnek az emberek, nem értené. Kivéve, hogyha valami hasonló társadalmi jelenséget kutat. Szerintem nem értené, hogy miből élnek ezek az emberek. Tehát nem is nagyon értjük. Tehát jó, ott volt részben a rokkantnyugdíj. Oké, ezt még csak-csak értjük. Aztán vannak a megélhetésnek mindenféle, a romákra jellemző területei. Bezgerelés, hogy

mondják, hogy ez gyűjtögetés. Itt aztán a felszabadított föld, ez azt jelenti Hajdúban, hogy a betakarítás után szabad a föld, és akkor elviheted, amit otthagytak. A gombászáson keresztül a csigagyűjtésig mindent, tehát amit az adott térség ad, és nem törvényellenes, illegális, de mondjuk féllegális, ugye a mennyisége, vagy nem tudom, milyen szabályozás miatt, meg a hány csigát gyűjthetsz, vagy mennyi gombát szedhetsz le. Hát azért azt lehet látni, hogy az olaszországi gombaüzlet, az a magyarországi erdők kifosztását eredményezte, mert az észak-magyarországi csóresz cigányok, hogy megéljenek, hát letarolták az erdőket, ugye? Ugyanez történt a gomb vagy a csigával. Tehát vannak azok a hagyományos túlélési eljárások, vagy túlélési mechanizmusok a cigányok körében, amit évszázadok óta ismernek. Tehát valahogy így. A másik az pedig a segély. Amíg voltak. Tudom, a segély az egy szociálpolitikus kérdező homlokát ráncolja az a segély, de a köznyelv minden ellátást segélynek hív, függetlenül annak a jogszabályi megnevezésétől, és a '90-es évek, amiről beszélünk, akkor ezek nagy része az önkormányzathoz, a polgármesteri hivatalhoz kapcsolódtak, tehát például a kormányhivatalokhoz, mint napjainkban, sokkal tágabb volt a köre, tehát egy szegény család sokkal többfajta típusú ellátást tudott, akármilyen kevés volt annak az összege kvázi igényelni. Ugyanis akkor itt játszott még a közmunkaprogram. Ami a kilencvenes években nem annyira kiterjedt, mint a 2000-es években, de az egyik megélhetési forma. Egyébként meg nem tudjuk. Egyszerűen elképzelni nem tudjuk, hogy miből, és hogyan éltek túl a cigányok ezt a borzalmas nagy elszegényedést. Egy dolog biztos, az viszont teljesen biztos. A '80-as évek elejére a magyarországi cigányság úgy gondolta, hogy el fog következni az a pont, amikor ők megbecsült tagjai lesznek ennek az országnak, a társadalomnak. Hisz dolgozik, gyereke iskolába jár, a porta tiszta, ugye? És akkor a gádzsók hátha ott falun vagy városban befogadják őt, és erre minden esély megvolt erre. Igaz, hogy a jövedelmeik 15-20%-kal alacsonyabbak voltak, viszont nem voltak kirekesztve a munkaerőpiacról. Gyorsan tegyük hozzá, hogy a '90-es években sem voltak kirekesztve a cigányok a munkaerőpiacról. A képzetlenségük rekesztette ki őket, tehát nem direkt kirekesztési folyamatok rekesztették ki őket. Egyszerűen nem tudjuk, hogy hogyan éltek túl, és még az sem, hogy most, 2023-ban.

A szociális ellátórendszer tehát a problémák egy részét valamelyest kezelte, ami egyúttal azt is jelenthette, hogy egy számszerűsíthetően elég nagy, sok százazres, országos szinten millióhoz közeli réteg egyrészt teljesen kiszolgáltatottá válik az állami redistribúcióval szemben, talán még kiszolgáltatottabbá, mint az

államszocializmus időszakában, másrészt pedig kialakul a többgenerációs minta, a segélytől való függőségre. Ez a kutatásaid során ezek a minták mennyire igazolhatók vissza?

- Hát csak áttételesen tudtuk megragadni, ezek a kutatások nem kvalitatív kutatások voltak, tehát egy kvalitatív kutatásban azt jobban meg lehet ragadni, hogy milyen minták öröklődnek át, azt viszont láttuk, minden kutatásban láttuk, hogy egy átlag cigány-roma háztartás család bevételeiben mekkora arányt most nem száz százalékig kell összeadni, hanem hogy hány szerepe, mit tudom én, a főállású munka, mellékállású munka, fekete munka, napszámunka, különböző típusú ellátások, és nem úgy értjük, hogy segély, hanem megválasztjuk a konkrét ellátást, és bizony azt tapasztaltuk ott az ezredforduló táján, tehát amiről beszélgetünk, annak a korszaknak a vége, hogy a legjellemzőbb a különböző szociális transzferek aránya, nemcsak olyan értelemben, hogy ezt mindenkinek nevezi, aztán jönnek például a gyerekekhez kapcsolódó ellátások, aztán jött a rokkantnyugdíj, nyugdíj, csak utána negyedik-ötödik helyen bukkant fel a főállású jövedelem a család háztartásában. Na, ez azért elég sokat elárul. Tehát tényleg a szociális transzferektől való függés. És persze, hogy az öreg ezt látja, nyilván ezt adta tovább. Azok a gyerekek, akiket akkor vizsgáltunk az ezredforduló táján, valószínűleg már szülők, de az is volt, hogy nagyszülők.

Térjünk át egy másik témára, a kultúra oktatás. Ugye a rendszerváltás után újfajta alkalmazkodási kényszerek vannak intézményes szinten is. Kezdjük a felsőoktatással, hiszen a felsőoktatásban töltötted az elmúlt 35 évedet. A felsőoktatás intézményes rendszere, az a rendszerváltás után miként alakult át országos szinten is, de különösen Szabolcs-szatmár-bereg megyében. Milyen alkalmazkodási kényszerekkel és milyen lehetőségekkel kellett szembenéznie?

- A felsőoktatás, ahogy én azt átéltem 1990-től kivéve a bokros csomag egy-két éves hatását, nagyjából a Bologna folyamat első mester végzettségének a kijöveteléig, 2008-ig, 2008-2009-ig. Egy elég szabad és felfelé ívelő periódus volt. Nőtték a hallgatói létszámok például. 1990-ben 90 ezer hallgató tanult Magyarországon a felsőoktatásban, 2006 magasságában majdnem 400 ezer, a Nyíregyházán működő felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma is nagyon jelentősen nőtt. A '90-es években majdnem megduplázódott, a '90-es évek végén 6800-an tanultak a 4-5 felsőoktatási intézményben itt Nyíregyházán, a '90-es évek legelején pedig ennek körülbelül valamivel több, mint fele. Tehát az

intézményeknek meglehetősen nagyfokú szabadság volt, ráadásul ez odaát az a folyamat, hogy a felsőoktatáspolitikai kezdte felengedni a sorompókat, és az elit felsőoktatásból a tömeg felsőoktatás irányába hagyta az intézményeket fejlődni. Magyarul hagyta, hogy az intézmények egyre több és több hallgatót vegyenek fel, és ez beindította ezredforduló után az expanziót a magyar felsőoktatásban, tehát a tömegesedést. Az intézmények több szempontból érdekelték voltak ebben, és miután nem tapasztaltak gátakat, ezt az intézményi szabadság fokmérőjének érezték. Ugye nem nagyon korlátozták ezt az expanziót a felsőoktatáspolitikai és a politika irányából egészen a 2008-2010-es évekig vagy a 2010-ig mondjuk. Tehát egy fejlődünk, egyszerűen nincs határa a fejlődésnek, őrzött volt ekkor a magyar felsőoktatásban. És ezt az is erősítette, hogy a fejkvóta ígérete, ugye? Az intézmények állami fenntartásúak voltak, kivéve az egyes egyházak hittudományi képzőhelyeit, amik főiskolai besorolásúak, még mindig a zöme főiskola, és az intézmények a létszámnövekedésben a finanszírozás miatt is érdekeltté váltak a '90-es évek közepétől. Legyen minél több hallgató, mert az együtt jár az állami normatíva és az állami támogatás összegének a növekedésével. És az is hozzájárult az expanzióhoz, meg a bummhoz. Az intézményeket a tartalmi fejlesztésekben sem gátolták. Tehát több száz szakot hirdettek meg a felsőoktatási intézmények. Persze az akkreditáció az egy kemény kihívás. De úgy tűnt, hogy az akkreditációs kihívásoknak az intézmények, a karaik, az intézeteik, a tanszékeik meg tudtak felelni. Tehát maga az akkreditáció nem meszelte el újabb és újabb szakok indítását. Tehát egy nagyon gyorsan fejlődő, szerteszét burjánzó felsőoktatást lehetett látni Magyarországon, és a '90-es évek utolsó harmada táján bukkant fel az a változás, ami aztán átalakította a magyar felsőoktatást. Ha jól emlékszem, 1998-ban írták alá Bolognában az európai felsőoktatási térség miniszterei azt a megállapodást, miszerint egységesíteni kell az európai felsőoktatást, az pedig azt jelenti, hogy ahol duális típusú, duális alap, most ne a gyakorlati képzésre gondoljunk. Tehát ahol a főiskolai és az egyetemi szisztéma párhuzamosan működik, és élesen elválik egymástól, ott ezt egységesíteni kell, és a bolognai szisztémában a főiskolák is, meg az egyetemek is indíthatnak alap, meg mester szakokat. A főiskolák egy dolgot nem indíthatnak, doktori képzést. Ugye ez maradt meg az egyetemnek a privilégiumai közül. És ez egy óriási lehetőség volt a magyar felsőoktatásnak, tehát a főiskolák érezték azt, hogy a falak, amik az egyetemi szektortól elválasztják őket, azokat folyamatosan bontják vissza, és nemcsak a magyar felsőoktatáspolitikai belátása, hanem a nemzetközi trendek miatt és hatására. Az első Orbán-kormány alatt ment végbe az a folyamat, amit a felsőoktatás integrációjának hívnak, tehát amikor vagy az azonos településen, vagy valamilyen hálózati elv alapján létrehozták a 28

integrált felsőoktatási állami fenntartású intézményt a korábbi hetvenvalahány helyett. És még ezt is sok szempontból nem kényszerként élték át az intézmények. Az intézmények egy része, vagy a karok egy része, az egy újabb lehetőségként élte át. Konfliktust ott generált, ahol valamilyen hálózati elvet akartak érvényesíteni, hogy az egymástól távol lévő városokban működő képzési helyek vajon mennyiben tudnak egy integrált egyetemenként működni. Ezek körül volt a legtöbb konfliktus a 2000-es évek első felében, ezek egy része szét is vált, aztán új felállásban újra, ugyanis húsz év alatt sem nyugodott az meg, hogy a hálózati elvű egyetemek, főiskolák sorsa most milyen lesz. Na mindegy, tehát az első Orbán-kormány alatt lezárult az integráció, kevesebb felsőoktatási intézmény működik. De mondom, még ezt is alapvetően nem egy felülről hozott, kötelező parancsként élték meg az intézmények, hanem egy lehetőségként.

Említetted az expanzió kifejezést, illetőleg azt, hogy nagyjából a '90-es években megnégyszereződik a felsőoktatásban tanuló hallgatók száma, ami egyúttal azt is jelenti, hogy amíg az alacsony képzettségű népességnek a rokkantnyugdíj jelent egyfajta parkoló pályát, addig a 18 év feletti fiatal felnőtteknek a munkanélküliség elkerülésének egy nagyon jó stratégiája volt a felsőoktatás védett falai közé menekülés, viszont ez felveti azt a kérdést, hogy fel tudta-e szívni a munkaerőpiac a megnégyszereződött, majd aztán megötszöröződött, hatszorosodott létszámot. Helyre tudott-e állni a rendszerváltás után 5-6-7-8 év alatt annyira a magyar munkaerőpiac, hogy az immáron nagy számban a korábbihoz képest három-négyszer nagyobb számban diplomásként kikerülő fiatal számára munkalehetőséget biztosítson?

- Konkrétan válaszolni fogok a kérdésedre. Előtte egy utalás, ezt az integrációs periódust személyesen is nagyon involválóva kellett átélnem, hisz bár én a tanárképzőn tanítottam, de volt néhány olyan év, amikor a főállásom a Dóczy Egészségügyi Főiskolai Kara volt és a dékánhelyettes, akkori szóval főigazgató-helyettes voltam, tehát láttam és éreztem azt, hogy hogyan történik a különböző intézmények integrációjának indokolása, végigvitele, előkészítése, lebonyolítása, és '99 januárjában visszajöttem főállásba a tanárképzőre, és itt azt a feladatot kaptam az akkori főigazgatótól, akkor még főigazgató volt Balogh Árpádtól, hogy Lácza Magdolnával, aki aztán az integrált intézmény egyik dékánja lett. Készítsük elő a Mezőgazdasági Főiskola és a Tanárképző Főiskola városi integrációját. Tehát ezeket én azért belülről is nagyon alaposan megtapasztaltam, és átéltem, hogy hogyan is mentek ezek a folyamatok, meg tárgyalások. A megötszöröződés,

tehát a megtöbbszöröződött hallgatói létszámunk erőpiacra kerül, ez azért a 2000-es évek közepe. A 2000-es évek közepére a magyar gazdaság azért már magára talált, és még előtte vagyunk a 2008-as buborékválságnak, azt gyorsan tegyük hozzá, ugye? És a munkaerőpiac akkor az stabilizálódik. Van egy 4 százalék körüli növekedés, ugye hisz az akkori miniszterelnök, amikor bírálják a politikáját Gyurcsány Ferenc, akkor arra hivatkozik, bel és külföldön egyaránt, hogy kérem, 4,5 százalékos növekedés van. Mi ebben a legjobbakban vagyunk az Európai Unióban, hisz Magyarország akkor már az Európai Unió tagja. Tehát akkor hol van itt a kritika? A magyar gazdaság fejlődik, a munkanélküliség 25 százalékról lement 7-8 százalékra, akkor most miről beszélünk? Na most ebben jön be ugye ez a nagy diplomás munkavállalói kereslet a munkaerőpiacon, és a kutatási eredmények azt mutatják, hogy nincs olyan típusú igazolódása a félelmeknek, hogy ez egy tömeges diplomás munkanélküliséget eredményezett volna. Két iskola alakult ki az expanzió következményeinek a vizsgálatára. Az egyik egy nagyon szkeptikus, ami azt mondja, hogy itt papírgyár van, ugye ez a Polónyi István az egyik képviselője. Itt a diplomák elértéktelenednek a tömegessé vált felsőoktatás, minőség romlása miatt. Egy-kettő egyébként is, hát oly sok diplomást képeznek, hogy nem tudnak, nem fogja felszívni őket a munkaerőpiac. Ez az egyik vélemény. A másik vélemény pedig az, hogy ez nem így van, a munkaerőpiac fel tudja szívni őket, majd nézzük meg a horizontális és a vertikális illeszkedését a szerzett tudás és az elvégzett munka kapcsán. Európában két térség figyelhető meg a diplomások foglalkoztatását illetően. Az egyik Dél-Európa, ahol elképesztően magas diplomás munkanélküliséget lehet '90-től detektálni, és az expanzió hatására részben. Egy diplomás olasznak egy a kettő oda az esélye, hogy munkanélküli lesz. Még ma is. Tehát 40 százalék körüli a munkanélküliség a friss diplomás olasz fiatalok körében, és oda magas a spanyolok és a görögök esetében is. Észak-Európában viszont 1-2-3 százalék, és Magyarország a kettő között van valahol. Persze nem azért, mert középen vagyunk a két térséghez képest. Tehát nem következett az be, hogy itt egy több százvezres diplomás munkanélküliség alakult volna ki. Az adatokat nem csak azért tudom, mert meg tudnám nézni a KSH adatbázisában, ott ugye találunk a különböző végzettségűekre mutatókat a munkanélküliséget illetően, hanem azért is, mert a diplomás pályakövető rendszer országos bevezetésének az egyik szakértőjeként 2010 óta, tehát 13 éve ezt nyomon követem, és az adatbázisokban meg lehet vizsgálni tényleg a különböző képzési területek munkanélküliségi mutatóit, vagy a végzett munka, és a szeretett tudás alkalmazásának a szintjét horizontálisan és vertikálisan. Tehát még az sem következett be igazán, hogy van egy vertikális nem illeszkedés, magyarul diplomával középfokú végzettséget igénylő munkakört látsz el, vagy

ugyan diplomás munkakört látsz el, csak éppen a diplomára nincs, ahhoz semmi szükség. Az viszont nagyon fontos, hogy nemzetgazdasági ágazata válogatja és képzési területe, hogy hol lehet a leginkább hasznosítani a szerzett ismereteket. Nyilván olyan területeken, hogy orvos, egészségügy, vagy egészségtudomány, vagy jog ott magas szinten, de nagyon magas szinten hasznosítják a tanárképzési területen végzettek is, és mondjuk kevésbé az agrárképzési területen. Tehát, hogy visszatérünk az alapkérdéshez, mert én most a 2000-es évekre rohantam el, tehát a 2000-es évek elején még a '90-es évek kifutó folyamatainak a hatására nem következett be egy diplomás tömegmunkanélküliség. Pedig elképesztően sok kutató ezt jelezte előre. Például Pokol Béla is, hogy a megye egyik szülöttjéről szól.

Hogyan tudtak alkalmazkodni a felsőoktatási intézmények? Például a Nyíregyházi Főiskola, ez az expanzió, az, hogy az egyik oldalról én értem, hogy a fejkvóta az egy csábító dolog, meg az intézményi finanszírozásban minél több, annál jobb elve érvényesül, de hát a másik oldalról ehhez kapacitásra van szükség. Humán erőforrásra, tanteremre, egyebekre. Egyáltalán ez hogy működött a felsőoktatásban a '90-es években, a '90-es évek elején, hogy hogy volt erre egyáltalán kapacitás, hogy hirtelen megnégyszereződött a létszám.

- Hát miután a '90-es években még csak másfélszeresére nőtt, az addig meglévő kapacitásokat nem feszítette túl se az infrastruktúrában, se az oktatói gárdában. Max ugye az évtized második felében a számítástechnika gyors térhódítása ezen a területen vetett fel kérdéseket, hogy a képzőhelyeknek a digitális fejlesztése, tehát ez volt egy nagy kihívás. Tehát a létszámrobbanás azért a 2000-es évek első fele. Az oktatói létszám nem nőtt lényegesen, tehát az expanzió nem hozta magával azt, hogy két-háromszorosára növelték volna a felsőoktatásban tanítók létszámát. Ez az egész expanziós folyamat egyik nagy-nagy neuralgikus pontja, ami ugye azt eredményezi, hogy kétszer-háromszor akkora teher esett egy magyar tanára, mint egy nyugat-európai kollégájára. És a nemzetközi mérésekben ezek a mutatók rontották el a magyar felsőoktatásnak a pozícióját, hisz annál jobb, minél kevesebb hallgató esik egy oktatóra. Ez a magyar felsőoktatásban 15-20 körü, 10-15-20 körül volt az expanzió idején. Az expanzió lecsengett, manapság majdnem felére esett vissza a csúcslétszám a teljes felsőoktatásban, tehát az intézmények nem növelték az oktatói létszámukat. Valószínűleg ez volt a kiadás spórolásnak az egyik területe, és igazán a felsőoktatási kubatúra, tehát az épületekbe való beruházás sem nőtt. Volt persze

jó néhány fejlesztés, az egyik legismertebb pont a nyíregyházi főiskola fejlesztése volt a 2000-es évek első felében. Tudjuk, hogy a kampusz a saját kategóriájában egy világépítészeti díjat is nyert, nem is tudom, 2008-ban vagy 2010-ben, tehát ez a campus, ahol most ülünk, ez alkalmas lenne alkalmas lenne tízezer hallgató nagyon színvonalas oktatására. Tehát az intézmények, hogy a kérdésedhez visszatérjek, azért minden lehetőséget megragadtak, hogy az expanciónak megfeleljenek, egy területen nem nagyon akartak adaptálódni az oktatói létszám növelésében. De az oktatói létszám növelése nemcsak azért, mert ez drága, a legdrágább a munkabér és az ő járulékai, hanem új oktatókat beállítani, azért nem úgy megy, hogy hopp, most megrendelünk ide 150 minősített oktatót PHD fokozattal, 15 év gyakorlattal két nyelv ismeretében, akik majd külföldi folyóiratokban publikálnak. Tehát valószínűleg az is az egyik korlátja volt annak, hogy az oktatói létszám az nem nőtt. A '90-es években a megyében új szereplőként lépett be az Egészségügyi Főiskola, ami egy hajdú-bihari egyetem, ugye kezdetben, ahogy korábban az OTE, aztán majd az integrált Debreceni Egyetem része volt, és része is maradt. Az Egészségügyi Főiskola létrejötte az mennyiben alakítja át a megye felsőoktatási kínálatát? Egyáltalán milyen szereplője vált az Egészségügyi Főiskola megyének?

- Hát ez egy nagyon érdekes szituáció, amikor ezt a főiskolát létrehozták 1990-ben, azért feltételezte azt, hogy itt a megyék és a városok együttműködnek. Tehát nem a majdani esetleges konfliktusokra felkészülve hozták létre az intézményt, sőt kifejezetten az együttműködésre alapozva. Alsóörs egy méltat doténak lett az intézménye, annak nagyon egyszerű magyarázata volt. Az egészségügyi felsőoktatási intézmény csak orvostudományi egyetemi háttérrel és klinikai háttérrel képzelhető el. Hogy miért Nyíregyházán, ez már egy más kérdés. Lehetett volna osztani Debrecenben és minden további nélkül. Az indoka az, hogy Nyíregyháza, az pont a megyének a nagyon rossz szociális mutatói voltak. Tehát ez volt a legfontosabb érv a nyíregyházi létrehozás mellett, amit az akkor az 1990-es népjóléti volt, talán úgy emlékszem, akceptált. Tehát pont a megye helyzete, a szociális és egészségügyi helyzete. Tehát ezért akceptálták, hogy itt jöjjön létre a főiskola. Aztán, hogy mennyire ágyazódott be 33 év alatt a megye felsőoktatásában, hogy hogyan tud együttműködni a többi felsőoktatási intézménnyel, az már egy teljesen más történet. Maga az intézmény a hallgatói létszám csúcsát 2000 körül, 2002 körül érte el, ez csaknem háromezres kar volt, és ezzel komoly riválisa is lett a nyíregyházi alapítású felsőoktatási intézményeknek. Miután mind a két intézményben dolgoztam, én azt láttam, hogy egy békés egymás mellett élés az, ami az intézmények vezetőit ösztökélte. A képzési profil nem fedi át egymást, tehát nem lettek egymás konkurensei.

Hogyha egymás konkurensei, akkor teljesen biztos, hogy egy konfliktusos helyzet alakult volna ki. Miután nem egymás konkurensei, azért be tudott tagozódni a város felsőoktatásában még úgy is, hogy egy debreceni egyetemnek akkor az egészségügyi kar, ami egyébként egy nagyon gyors fejlődésen ment keresztül a '90-es években. Az első ötven hallgató, aki közül az egyik ugye itt ül a teremben. 1902 1995-re már 4 543 hallgatója van a karnak. Tehát négy év alatt megtízszerezte a hallgatói létszámát, az ezredfordulóra pedig hát ki se merem mondani, majdnem háromezer hallgató. Tehát ez egy borzalmasan gyors, és ez megelőzte, ez a gyors növekedés. A teljes magyar felsőoktatási expanziót, pont azért, mert olyan szakmákba képzett főiskolai végzettségű embereket, hisz akkor még nem beszélünk alap és mesterszakról, ami nem csak ebben a megyében, az egész térségben hiányzott. Tehát ilyen szempontból nagyon jól kiegészítette a nyíregyházi felsőoktatásnak a kínálatát, ami azért egy elég egysíkú kínálat, egy nagy tanárképző főiskolával, egy hozzá képest sokkal kisebb méretű mezőgazdasági főiskolával, ami vagyonálló volt, vagy nem. Egy hittudományi főiskolával a görögkatolikus egyháznak, és volt még két kihelyezett képzés, a műszaki és pénzügyi főiskolák kihelyezett képzései folytak a megyében.

Hogyan érintette a kilencvenes évek nagy átalakulási folyamata a közoktatást? Ugye azt így nagyon távolról is nagyon sokan láthatták, hogy elindul a szakmunkásképzésnek a kiürülése, párhuzamosan rendkívüli módon megnő az érettségit adó középiskolai képzésnek a népszerűsége, ez szerkezetileg nagy átalakulásokat eredményezett, vagy a meglévő keretek között próbálták ezeket a folyamatokat kordában tartani.

- Hát most megnéztem a statisztikákat, a '90-es évek statisztikáit, nem volt nehéz egyrészt KSH, másrészt több kötet megírásában vettem részt, ami ezekkel foglalkozik, a megyei monográfia, a Ceba Kiad, megyei bemutató kiadványa, vagy a gazdaság és társadalom egy-három kiadvány, vagy etnikai szegénység, etnikai szegénységi állapot, amit a szociológiai szegyesület adott ki, tehát több kutatásban és ezeknek az eredményeinek a prezentálásában részt vettem, tehát emlékszem az adatokra. A '90-es években több folyamat meghatározta a közoktatás helyzetét. Egyrészt ez a megye 1990-ben még 580 ezer fő körüli lakónépességgel bírt, most 560 ezer fő körül. Tehát körülbelül olyan mértékben csökken a megye népessége is, mint az országé. Úgy, hogy a nyolcvanas évek végéig ez a megye az ország bölcsője, tehát egy nagyon magas születési rátával. Tehát van egy demográfiai folyamat, ami azt jelenti, hogy egyre kevesebb gyerek

jár általános iskolába, és ebből egyre kevesebből fognak majd menni a középiskolákba. A kilencvenes évek, aztán elmondom, hogy ez hogyan hatott, meg hogyan festett a középfokon. A '90-es években több folyamat van, ami a közoktatást érinti, és ezek részben spontán folyamatok, részben pedig az oktatáspolitikai működéséből következnek. Ami nincs tiltva, az a jog szerint meg van engedve. Tehát van egy olyan jogi alapelv, amit nem tiltanak, az meg van engedve. Na most ez a középfokon azt jelentette, hogy ha nincs megtiltva, hogy mi nyolcosztályos gimnáziumot indítsunk, akkor indítani fogunk. Ha nincs megtiltva az, hogy hatosztályos gimnáziumot indítsunk az iskolánkba, hát akkor mi indítani fogunk. Ha nincs az megtiltva, hogy vegyes profilú intézményeket hozzon létre a fenntartó, tehát legyen benne általános iskolai szakmunkásképző, vagy szakmunkásképző és szakközépiskola, vagy szakközépiskola és gimnázium. Hát akkor létrehozzuk. Több mint valószínű, hogy megtaláljuk rá a működési engedélyt. Ehhez az is hozzájárul, hogy a '90-es években az iskolák működtetői az önkormányzatok. Az általános iskolák működtetői a települési önkormányzatok, és 21 település kivételével mindenhol volt a megyében a 228 településből valamilyen iskola, hisz ez egy nagy településszámú megye, és a 228-as iskolából csak három volt alapfokon egyházi fenntartású. 48 középiskola van a 90-es években a megyében. Ezek közül 19 gimnázium, kilenc szakközépiskola, talán nyolc szakmunkásképző és a többi ilyen vegyes profilú iskola. Tehát az önkormányzatoknak elképesztően nagy szabadságfoka volt, hogy hogyan alakítják a településeik közoktatását. Az intézményrendszer fenntartásában a középfok, az a megyei önkormányzatoknak az egyik feladata volt, hisz a kiüresedett megyéknek kellett találni valami feladatot, és az a feladat, hogy a kulturális és oktatási középfokú intézmények fenntartása volt, például középiskolák, középiskolai kollégiumok, megyei könyvtár, Megyei Művelődési Központ, Megyei Múzeum, központok fenntartása. De a megyei önkormányzatok is nagyon megengedően működtették az intézményrendszerüket, és azt lehet látni a '90-es évek közepén, a megyében, és azt még tegyük hozzá, hogy '90-ben azt kapta meg nagy szabadságként egy magyar szülő, hogy nincs kötelező beiskolázás az általános iskolákban. Nem oda kell a gyerek előtt jártnod, ahol te laksz. Ez a szabad iskolaválasztás joga. Ez a magyar alapfokú és a középfokú iskolarendszer történetét alapvetően meghatározta a szabad iskolaválasztás joga. Ez nagyon kevés országban van egyébként az iskolaválasztásban ilyen nagyfokú szabadság. Egy a lényeg a '90-es évek közepén a továbbtanuló nyolcadikosok 40-42 százaléka ment szakmunkásképzőbe, és 60 százaléka ment érettségire adó iskolába, kábé fele-fele gimnáziumba és szakközépiskolába, úgy, hogy az arány pont fordítva volt a 80-as években. Tehát ahogy mondtad, tényleg van egy

eltolódás az érettségit adó iskolatípusok irányába. És a '90-es évek a megye középfokú intézményeinek az elképesztő megerősödését hozza az országos tanulmányi versenyeken, és az országos rangsorokban egyre jobb helyezést ért el a Karitás, a Királyhelmece, a Krúdy, a Zrínyi Ilona Gimnázium, a Vasvári és még egy szakközépiskola nevét kellene itt mondanom, akik a legjobbak között voltak. - Széchenyi. És a szakközépiskolai hálózatot nagyban támogatta az akkor indított Világbanki program, ami ugye egy extra finanszírozást adott a fenntartónak. Tehát a '90-es évek, az egy fellendülő periódusa a megye közoktatásának, csökkenő gyereklétszámmal és a középfok átstrukturálódásával is, ami nagyon fontos. A középiskolákban tanulók 10 százaléka járt szerkezetváltó gimnáziumba, tehát 6-8 osztályos, vagy nyelvi előkészítő osztályba, és ebben nincs különbség az országos trendekhez képest. Tehát azt lehet mondani, hogy a megye a '90-es években a gazdasága, az szinte romokban magas munkanélküliség, nagy szegénység, de a megye középfokú oktatása az kifejezetten jó pozícióban volt, és az ehhez kötődő felnőttoktatás is jó pozícióban volt. A felsőoktatás a mérete és a szerkezete miatt volt szolidabb, hogy így mondjam.

Amíg a közoktatás és a felsőoktatás úgy tűnik, hogy nyertese az átalakulásnak, addig talán úgy tűnik, hogy a közművelődés kevésbé sorolható nyertesek közé, ugye a rendszerváltá, az mégis egyfajta piacosodás, a piactgazdaságnak a kiépítése, és a piac mindenhatóságába vetett hit, az talán a kilencvenes években erőteljesebben volt érzékelhető, ami például mondjuk a kultúra finanszírozásában is erőteljesen megmutatott, megmutatkozott. Ez valószínűleg elég nagy traumaként érthette a kultúra piacosodása azt a klasszikus intézményrendszert, művelődési házakat, közgyűjteményekkel foglalkozó intézményeket, de még akár idesorolhatjuk a színházakat is, amelyek korábban egy meglehetősen kiszámítható pályán mozogtak. Mi történik a közművelődésben a kilencvenes években?

- A '90-es években az egy nagy lehetőség lett volna a közművelődésnek, de mindjárt elmondom, mi történt a közművelődéssel. Csakhogy a közművelődés már a nyolcvanas években piacosította önmagát, ugye? 1985-ben hoztak egy rendeletet, most a rendeleatszámot nem tudom, már fejből. Ugye Makó Máriának volt ez a rendeleatszám, ugye a kedvence, hisz a Néprajzi Tanszék gyakorlatias képzési profiljából következően az orosi művelődési házat működtette, és a tanszék, a művház, ugye ez volt a beceneve a művelődési házaknak, mindazokat a piaci lehetőségeket kihasználták, amit a jogszabály nem tiltott. Hoppá! Amit a

jogszabály nem tiltott, azt a közművelődésben, a nyolcvanas években megcsinálták, és különösen megcsinálták, ha a jogszabály engedte. Tehát a közművelődést jóval a rendszerváltás előtt piacositották. A művelődési házak szervezték a tanfolyamok jelentős részét, a nyelvtanfolyamokat, a korai számítástechnikai tanfolyamokat, vagy szervezik a diszkókat. A diszkók ekkor 90 százalékban a művelődési házakban voltak, vagy itt voltak a különböző vásárok, tehát a népművelők és a művelődési házak nagyon is jól érezték magukat a kései Kádár-korszaknak ebben a langymelegében. Na, erre zuhant rá ez a gyors piaci változás, ami kirúgja a széket a közművelődés alól, merthogy ez a kivételezett helyzet megszűnik. Tehát kiderül két-három év alatt, hogy diszkót nem csak művházban lehet tartani. A nyelvtanfolyamoknak van jobb helye, a számítástechnikához mások jobban értenek. Persze addig is csak helyet adtak a művelődési házak, de kiderült, hogy hely máshol is van, tehát nem mindenhol vagyunk ráutalva a művelődési házakra. Ez még a legkevesebb, mert hát akkor visszafogták volna a kínálatukat a művelődési házak, csak hogy van egy óriási vita 1989-91-92 között, hogy mi legyen a népműveléssel? Kell-e egyáltalán képzés a területre, és hogy mi legyen a művelődési otthonokkal. És ez a vita csak '91-ben csillapodott valamelyest. Sokan magát a képzést is fel akarták számolni, a népművelés-képzést, és az itt működő tanszéken többen vállaltuk azt, de aztán életem a fő szervezője, hogy a szakmát nevezzük át művelődésszervezőnek, a tanszéket művelődéstudományi és felnőttképzési tanszéknek, a szakmaneve legyen az, hogy művelődésszervező és művelődési menedzser, és ezt a fenntartó minisztérium 1990 novemberében el is fogadta, tehát első körben legalább a képzőhelyek megmenekültek a konkrét felszámolástól, és az általunk kedvezményezett kezdeményezett elnevezések egészen a 2000-es évek elejéig éltek. Tehát a szakmát úgy hívták, hogy művelődésszervező, aki egyetemen végzett, úgy hívták, hogy művelődési menedzser, és a szakma valamelyest stabilizálódott a képzésben, de nem kint a gyakorlatban. Mert azon kívül, hogy a más intézmények elszívták, vagy a piac elszívta a művelődési házaktól a levegőt, a finanszírozás is. Most a fenntartó a települési önkormányzat, és akkor felmerül az önkormányzatok fejében, a fenntartó önkormányzatok fejében, hogy kell ez nekünk? Ilyen lovat akartunk mi? Ugye? És akkor ez is hozzájárul ahhoz, hogy egyre szűkül és szűkül a művelődési házak kínálata, és a 2000-es évek első felének 200 körüli művelődési háza, a 90-es évek első felének körülbelül 200 művelődési háza '95-re, 144-re csökkent. Tehát van egy nagyon komoly válság, ami majdnem oda vezetett a transzszámosság végére, hogy az egész intézményrendszer felszámolódtott, nem számolódtott fel, napjainkban pedig a nem tudom hányadik újjászületését éli a terület, hisz most közösségi házként funkcionálnak, és az ott

dolgozó szakembereket pedig közösségszervezőnek hívják, akiknek a kérdése részben itt, ezen az egyetemen történik. Ugye, tehát megint a szakmának több egyszeri, fénixmadárként való feltámadását figyelhetjük meg, és ez volt a '90-es években is. Átalakult például a megyei modell is, hisz addig a Váci Mihály Művelődési Központ az megyei módszertani és hálózatfenntartó központ volt, és a változások hatására városi művelődési központtá vált, nagyon jelentős profil átalakulással és részben a '85-ben alapított városi tévével való erős együttműködés volt a működésének az egyik fontos területe. De mégiscsak a '90-es években ezek a főleg megyeszékhelyeken, ezek a nagy monumentális épületek üresek voltak, haldoklottak a vidéki kisebb házakban, talán a hétvégi lagzi, vagy egy-egy piaci alapon szervezett rendezvény ugye, helység hiányában, mégiscsak valami életet vitt, de hogy emögött az egész mögött, és mindegy, hogy minek hívjuk, népművelődésre, hogy nem kérdőjeleződött meg egyáltalán az, hogy az államnak van-e egyáltalán valami dolga abban, hogy az állampolgárnak milyen legyen a műveltsége, tehát az iskolával ezt az állam nem kell, hogy letudja, és hogy onnantól kezdve aztán, hogy milyen kultúrát, milyen formában, hogyan fogyaszt az állampolgár. Ezt oldja meg a piac, vagy ez legyen az egyén felelőssége. Ráadásul a művelődési házak kaptak komoly konkurenciát a korábban átalakított intézmények részéről, tehát a könyvtárhálózat, a nagy könyvtárak, és amikor keresték a saját új arcukat, elkezdtek szervezni olyan programokat, amiket korábban művelődési házak szerveztek, és hát a múzeumpedagógia is egy friss találmány. A múzeumok is elég sok olyan programot kezdtek el a 90-es években indítani, ami korábban a művelődési házak profiljába tartozott. Maga a művelődési ház mozgalom, persze Magyarországon is voltak előzményei. Egy faluház a két világháború között, meg a néptanító, aki kvázi népföldi feladatokat is ellátott, azért ez a fajta centralizált intézményrendszer a kelet-európai országokra jellemző, és addig, amíg az állam finanszírozta a szocialista államrendszer keretei között. Nem volt ezzel kvázi probléma. Legfeljebb kevés volt az aktív részese ennek az itt szervezett programoknak. Mert hogyha megnézzük, ehhez képest, hogy mi van Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban, akkor azt látjuk, hogy azért minden településen van egy közösségi tér, mindegy, hogy hogy hívják, meg ki a fenntartója, ami az ott élő embereknek egy közösségi teret ad, és abban segíti, hogy az ott működő civilek, vagy szerveződések, vagy művészetbarátok, vagy amatőrök, teljesen mindegy, vagy idősök klubja, ott tudjon működni, oda. Tehát van valami hasonló, és valószínűleg efelé, hát nem, hát ezt most a '90-es évek, hát aztán valószínű. Tehát látjuk, hogy itt Magyarországon is a '90-es években efelé mozdult el. Tehát, hogy inkább közösségi térként működjenek a '90-es években a művelődési házak, és

teret adni mindenkinek, aki kéri tőlünk a tereket. Ez itt is megfigyelhető volt. Mi csak a '90-es évekről beszélünk, igen.

- A rendszerváltás természetesen nemcsak a nagy struktúrákat, hanem a hétköznapi életet, az embereket, az emberi kapcsolatokat is nagymértékben megérintette. Ugye az egyik talán megragadható elem ebben a családi élet átalakulása. Ugye a kádári késő kádári időszakban a volt szocialista országokban a családból talán az egyetlen olyan közösségi tér, ami az állami kontrolltól többé-kevésbé mentes volt. Éppen ezért a családi élet nagy eseményei azok nagyon fontos közösségi események voltak, vidéken ugyanúgy, mint nagyvárosokban.

Szinte mindenkinek van olyan élménye a '70-es, '80-as évekből, nagy családi összejövetelek, húsvét, karácsony, nyári találkozók, oldalági rokonok, sok generációs találkozók, és ezek a rendszerváltás után szinte teljesen eltűnőben vannak, vagy eltűntek, átstrukturálódik az ember közösségi léte a rendszerváltás után, vagy mi az oka annak, hogy a család, mint közösség a magyar társadalom életében másként funkcionál.

- De hát ez nemcsak magyar folyamat, tehát azzal is magyarázható, hogy itt egy általánosabb folyamat van, ami ebben sajátosan közép és kelet-európai, az az, hogy a különböző network kapcsolatvizsgálatok azt mutatják, hogy Közép és Kelet Európában sokkal intenzívebb a családtagokkal való kapcsolattartás, mint a barátokkal való kapcsolattartás. Sokan szokták magyarázni a polgárosulással, tehát a polgárosodással, hogy a polgárosodottabb nyugat-európai társadalmakban a család mellett legalább annyira fontos a barátok szerepe a mindennapi életben, a kapcsolattartásban. Tehát valószínűleg egy ilyen később mintakövetés is van. Miért pont a rendszerváltás az, ami ad egy pofont a családnak. A szocializmusba, például vidéken, hogyha vidékről beszélünk, és itt beleértjük Szoboszlót, mert megye vidéki falusi népességét is, hát azért mi volt vidéken? A kapcsolatok nagyrészt tényleg családon belülre és az unokatestvéri hálózaton belülre korlátozódnak. Kaláka munka van, egymást segítjük, egymáshoz járunk, együtt tartjuk a születésnapunkat, egy munkahelyre járunk dolgozni, mert egymást ajánlottuk be. Érdekes, hogy a szocializmusban ilyen tradicionális minták érvényesülnek például a vidéki társadalomban. Tehát ilyen tradicionális, preindusztriális minták. Merthogy ahogy mondtad, a szocializmusban egy dologban lehetsz valamelyest biztos a családdban, mert az támogatni fog, nem biztos, hogy a legelső dolga az lesz, hogy felnyom a párttitkárnál, ugye? És miért estek szét a család, nem biztos, hogy szétestek,

hanem lehet, hogy más lehetőségek is felmerülnek. Egyrészt a fiatalok a '90-es években, amikor már megtehetik, a sajnos nagyon gyorsan leépülő vidéki településekről nagyon gyorsan elmenekülnek. Mert munka belátható földrajzi távolságba. Nincs a helyi társadalomban élet, ami vonzza egy fiataalt. Nincs, már a művházak is bezárták, tehát akkor gyérünk, menjünk a legközelebbi városi központba. Ott viszont már nem a családtagjaimmal, hanem a barátaimmal fogom a kapcsolatokat. Tehát én azt látom, hogy az életmódváltás mögött, és hogy ebben a család valamelyest háttérbe szorult, részben a kelet-közép-európai országok tradicionálisabb működése, vidéken gyakran akár ilyen preindusztrális működése is szerepet játszhat. És a '90-es évektől meg hát jönnek azok a generális nyugati minták, amiket nem másolunk le, majmolunk, ugye. Tehát most arról van szó, hogy most itt a nagy szabadság, és most már azt csinálunk, amit akarunk, nem. Valószínűleg a magyar társadalomban végbemennek azok a látogatások a kilencvenes években, amire alapozva már át lehet venni azt a mintát, mit tudom én, az osztrákoktól, vagy az angoloktól, vagy az amerikaiaktól, ahogyan ők érik például leginkább a fiatalokkal.

Tehát arra gondolsz, hogy az alapvetően egy modernizációs minta, hogy az együttélés nem a házasságkötés előtt, hanem a házasságkötés helyett válik egyre inkább uralkodóvá a párkapcsolati mintákba, vagy mondjuk a válások számának, vagy a csonka családok számának növekedése, akkor a te álláspontod szerint inkább modernizációs, mint mondjuk a rendszerváltásnak egyfajta lenyomata.

Szerintem egy modernizációs minta. Amit legfeljebb ahogy felszakadnak a gátak a rendszerváltással, az ad neki nagyobb lehetőséget. Csak a modernizációs mintánál ugye azzal kell óvatosnak lennünk, hogy lehet egy modernizációs minta, csak még a mi társadalmunk nem tudja azt adaptálni. Tehát a minták már mindig attól félnek, hogy olyan mintát akarunk adaptálni, amit a mi társadalmunk vagy a különböző társadalmi csoportok, azok még képtelenek azt adaptálni. Tehát ilyen értelemben inkább modernizációs folyamatokról beszélnék, mert hogyha mintát mondunk, akkor azt mondom, hogy hú, persze, ebből azért nőtt a válások száma, mert azt megtanultuk a nyugatiaktól, vagy én nem tudom, kiktől, vagy artrivansok, csonka család, mert ezt a mintát mutatják, és azt mondják, hogy átvehető, nem azért, a saját folyamataink miatt, a saját társadalmi folyamataink miatt alakul ki. Tehát a mintahasználatról csak azért óvakodnék, mert ez alkalmas politikai ideológiai belemagyarázásokra, hogy ránk erőltetik a mintát, pedig mi nem is akarjuk. Szó nincs róla.

1990 után szabad világ egy új lehetőséget biztosít az egyházak számára közösség-szervezés tekintetében, és viszonylag hamar kiderül, hogy nem is annyira szekuláris a magyar társadalom, mint amilyennek a szocializmus perspektívájából mutatkozott. Részint azért, mert ugye Szelényi Iván írt a rendszerváltás után egy nagyon érdekes cikket, amiben a konzervatív visszarendeződéssel kapcsolatban, hát mondjuk úgy, hogy meglehetősen nagy csodálkozást mutattak, vagy azt feltételezték, hogy az a fajta államszocializmusnak az a fajta kulturális, politikai változása, vagy rendszere, ami nyilván erőszakosan is, de szekularizálta a magyar társadalmat, nem indokolja ezt a keresztény-konzervatív eszmének a hihetetlen népszerűségi újraéledését, és hát az következik be, hogy a vidéki társadalomban igen erős az egyházak befolyása, nagyon-nagyon nagy a fogékonyság. Újraélednek, megerősödnek a gyülekezetek, egyházközségek. A városok társadalmában ez te hogy látszik? Ott mi történik a kilencvenes években. Ott mondjuk a mór megtette a dolgát, és gyakorlatilag ott hagyta az egyházat gyülekezet nélkül, vagy a rendszerváltás egy újfajta perspektívát, egy újfajta mozgásteret kínál az egyházaknak.

Hát igen, de kétfelé lehet választani, tehát a hívekre, meg az egyházra, mint intézményre, és hogyha a hívek oldaláról közelíted, azért a nyolcvanas évek második fele nem nagyon van represszió, hogy te most hogy kereszteled a gyereket, vagy nem kereszteled, vagy gyásztemplomban, vagy nem, tehát azért a '80-as évek második fele, különösen amikor látszik, hogy itt húha, itt nagyon inog a rendszer, a hívek oldaláról ez már nem kihívás, hogy ő vállalja a hitét, én úgy látom, tehát ebben nincs ilyen cezúra 1990-ben. Persze a '70-es évek más, vagy a '60-as évek meg különösen más, mert akkor még tétje volt annak, hogy vállald a hitedet, vagy megkereszteled a gyereket, vagy tudja a csodát. - Városban tegyük hozzá a vidéket. A faluban szinte érintetlenül hagyta, Ezzel nem akartak még plusz frontot vállalni. Na most az egyházak, mint intézmények részéről lett ez érdekes, hisz azért, hogy a '90-es évek elején látszik, és érdekes, hogy az első kormány ugye önmagát tényleg kereszténydemokrataként aposztrofálja, de igazán nagy hirtelen váltás mégis a Horn-korszak alatt van, amikor a pápai állammal aláírnak egy konkordátumot, és ez az egyházak kárpótlásának az útját rendezi. Persze, hát az már 1990-től nyilvánvalóvá vált, hogy itt most szabad lesz újra a közoktatásban, alap és középfokú oktatásban való részvétel, hogy sok egyházi tulajdonnal, vagyonnal kapcsolatos kérdést tisztázn

fognak, de igazán ebben tiszta vizet mégis csak 1994-ben kvázi öntöttek, amikor azért nyilvánvalóvá vált az egyház, mint intézmény oldaláról, vagy az épületeit, vagyontárgyait, vagy annak fejében valamifajta pénzügyi kárpótlásnak, amit mondasz, hogy itt most 1990-ben van-e vajon valami új egyházi ébredés az egyház és a hívek részéről, persze, hát volt, hogyne lett volna. De én, hogy mondjam, ilyen tektonikus változásokat nem tudnék mondani, tehát annyi, hogy alapvetően rendezz át mindent. A '90-es évek lehet, hogy inkább arról szól, hogy mindenki fejében tisztán ott van, és elég tisztán ott van, van az állam, van az egyház, vagyunk mi hívek, és nagyjából mindenki látja, ott van az önkormányzat, és mindenki látja a szereplőknek a szerepét és a feladatát. És nem vagyunk keverednek ezek össze, ahogy én a '90-es évekre visszaemlékszem. Inkább az lehet, hogy a hívek is, vagy az egyházi intézmény azt érzi, hogy egy új helyzet van, amiben ő szabadabban elmondhatja a véleményét, nincs kontroll alatt, nem kényszerítik egy esztelen együttműködésre a fennálló hatalommal nem kell besúgó jelentést írnia, és így tovább. Egyházi kinevezéseket nem kell az állammal engedélyeztetni, az állammal, reneszánsz kávéval, hisz még a püspökök kinevezésébe is beleszólhattak. Tehát én inkább azt érzem, hogy nincs nagy tektonikus mozgás. Persze bátrabban vállalhatod a hitedet, tehát valószínűleg ez hozzájárul ahhoz, hogy a népszámlálásokon hányan mondják magukat az egyházukhoz kötődőhöz, vagy az SZJA egy százalékos felajánlásánál most a különböző egyházak mennyi összeget kapnak. De ilyen vallási reneszánszt azért a '90-es években nem éreztem. Én készítettem egyébként interjúkat Nyíregyházán a négy nagy egyház valamilyen szintű vezetőivel, és hát az ugyanezt mutatja. 1995-ben vagy '96-ban történt. Nagyfokú együttműködés az evangélikus lelkész részéről, ami egy viszonylag kis egyház itt a megyében és a városban. Ők elkötelezettek a viszonylag kis közösségükhöz, ott a '90-es évek közepén, mindenki ismer mindenkit, nagy tekintélye, tisztelete ezen a kis közösségen belül a lelkésznek. A református az egy nagy közösség, akikkel én beszéltem ott a '90-es évek közepén, végtelenül lenyugodott, hogy mondjam, magabiztosságot sugárzó egyházi emberek voltak. A görögkatolikusoknál is volt több ilyen beszélgetésem egy anyag írásához. Abszolút együttműködés, hogy ők azért is értik azt, ami most van a társadalomban, mert nekik családjuk van. Ők benne élnek ebben a társadalomban. Beleélnek a hitközségükbe és benne élnek a társadalomban, mert ők házasodhatnak, és igen. És ahol éreztem ezt a viszonylag tradicionális szerepeket, a római katolikus egyház volt. Tehát sokkal erősebb volt az egyházi hierarchiának a megragadhatósága ezekben az interjúkban. Tehát, hogy az interjúalanyok miről beszéltek, miről nem beszéltek szívesen, mikor éreztem azt, hogy most ezekre a kérdésekre azért nem szívesen

válaszólnának? Tehát gyorsan, röviden összefoglalva. Nem érzékeltem én ilyen nagy tektonikus változásokat, inkább azt, hogy különösen az egyház, mint intézmény tapasztalhatta azt a '90-es években, hogy jaj, Istenem, végre új helyzet van, és azt tehetjük, amiért vagyunk, a híveink lelki üdvéért.

A rendszerváltás az egyéni szabadságjogok kiteljesedését eredményezte, ami utat nyitott a klasszikus értelemben vett polgári aktivitáshoz, a civil társadalom újraéledéséhez, az önszerveződő közösségek létrejöttéhez. A '90-es évek civil mozgalmi mennyire értek ide Kelet Magyarországra, vagy ez a civileskedés, ez inkább az urbánus hagyományoknak a része, és kevésbé jellemző mondjuk Kelet Magyarországon?

- 1990-ben fogadtak el arról, ha jól emlékszem, jogszabályt, most már aztán megadatott a szabadság a civilek létrehozásához, tehát egyesületek alapterületét tudjuk. Azt megelőzően azért évtizedekig a tűzoltó, önkéntes tűzoltó egyesület, meg a TIT, bár a TIT az M1-esület volt 1990 előtt, ugye, tudjuk, csak '90-ben lett. Tehát néhány, a hatalom által megtűrt szervezet kivételével nem voltak. Civileknek nem mondanám, nem voltak állami szerveződési intézmények vagy szervezetek. Igen, tehát van egy nagy robbanás, az teljesen igazad van, és úgy látom, hogy ez megfelel az urbanizációs lejtőnek. Tehát minél nagyobb és minél urbanizáltabb egy település, annál több, és annál szélesebb spektrumban jöttek létre az egyesületek és az alapítványok. Ez biztos. Ezek az új egyesületek és alapítványok, amik minél urbanizáltabb egy település, annál több jött létre. Azért egy dolgot megmutattak, ami egyébként a nyugat-európai egyesületeknél és alapítványoknál is megragadható, hogy például a '90-es évek nagy munkanélkülisége mellett a magyar jogszabályok is megengedik, hogy a civil, ha nem piacorientáltan, de bevételezik, akkor foglalkoztathasson. Hogyha rosszul voltam javíts ki. Tehát azért a magyar civil szektor a '90-es években egy viszonylag jelentős foglalkoztatóvá is vált országosan is, és gondolom azokban a térségekben is, ahol erre meg különösen rá volt utalva. De akkor is csak a városi központokban, tehát például ebben a megyében leginkább Nyíregyházán, vagy a megye elég sok kisvárosában. Ugye ez egy nagyon furcsa struktúrájú megye, tehát viszonylag sok kisváros van, 10 ezer fő körüli népességszámmal. Tehát igen, volt ugyanúgy, mint az egyházak új helyzete. Tehát egy heuréka. Hoppá! Hát ezt most meg lehet tenni. Hát akkor gyérünk, csináljuk meg! És akkor jöttek létre tucatjában az egyesületek, meg az alapítványok. De tényleg az urbanizációs lejtőnek megfelelően.